

ԼՈՅՍ

ԿՐՈՆԵԿԱՆ, ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՒ Ս. ՎՐԱՅԻՆ ՊԱՇՏՈՆԵԿԱՆ ԵՌԱՄԱԵՆՅ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՎԱՆԱՏԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԸՈՆՋՆՈՐԿՈՒԹԵԱՆ

LUYS — Revue trimestrielle

Prélature Arménienne du Canada

Rédacteur : Papken Topjian

3401 Olivar-Asselin, Montréal, Qc. Canada H4J 1L5

Tél.: (514) 856-1200 • Fax : (514) 856-1805

Courriel : prelacy@armenianprelacy.ca

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Թորգոմ պատրիարք Գուշակեան

ՍՐԲՈՑ ՅԻԾԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Ծնորհք Արք. Գալուստեան

ՋՈՒՐԸ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՈՒՆՉԻՆ ՄԷՋ

Բաբգէն Թօփճեան

ԱՐԺԷՔՆԵՐԴ ՄԻ՛ ԱՐԺԵԶՐԿԵՐ

Գրիգոր Ծ. վրդ. Չիֆթճեան

ՄԱՅՐ ԵՒ ԿՈՅՍ

Յակոբ Արք. Գլնճեան

ՀԱՅ ԿԻՆԸ ՄԻՋԻՆ ԴԱՐՈՒՆ

Տանիա Օհանեան

ԿԷՍԿԷՍՆԵՐ

Նորայր Արք. Ծովակաան

ԸՆՏԱՆԻՔ՝ ԱՌԱՋԻՆ ԴՊՐՈՑ

Սարգիս Ա. քննչ. Անդրէասեան

ԳԻՒՂԻՍ ՅԻԾԱՏԱԿՈՎ

Յակոբ Արք. Գլնճեան

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

–ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻ –

ՍԻՐՈՑ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ

Դոկտ. Աբէլ քննչ. Մանուկեան

–«ԿՈՆԴԱԿՆԵՐ, ՊԱՏԳԱՄՆԵՐ ԵՒ ՔԱՐՈՋՆԵՐ»

(ԽՈՐԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ)

Յակոբ Մանուկեան

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԻԲՐԵՒ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ⁽¹⁾

Բարեկարգութեան խնդիրը այժմէական ըլլալէ աւելի՝ մշտական, եւ, թո՛ղ շատ մեծ չլիուի այս բառը, յաւերժական է մեզի համար. միշտ գոյութիւն ունեցած է, եւ պիտի չզրազրի բնաւ ունենալէ: Իր Եկեղեցիին զգացումն ունեցող ժողովուրդի մը համար ոչինչ աւելի բնական է քան զայն իր հոգեկան եւ բարոյական կարիքներուն համընթաց եւ համապատասխան դրութեան մը մէջ տեսնելու իղձը. եւ եթէ կարելի չէ եղած, ինչպէս ան կը կարծուի առ հասարակ, հարկաւոր չափով մը գոհացում տալ անոր, պատճառն է Ազգին դարաւոր կեանքը, քաղաքական եւ ընկերային դժբախտութեանց եւ մշտական ցրուածութեան իր վիճակովը:

Բայց յառաջ քան այդ կէտին հասնիլը, այսինքն ըսելէ առաջ թէ մեր Եկեղեցիին համար այժմ գէթ անհրաժեշտ կարիք կա՞յ արդարեւ Բարեկարգութեան, կ'ուզէինք նախ շեշտել տարբերութիւնը, իրարմէ զատորոշելով վերանորոգութիւնն ու բարեկարգութիւնը: Առաջինը՝ հայերէնի վերածուած ձեւն է Ֆրանսերէն réformé բառին, որ երբեմն, թերեւս աւելի ճշգրտանութեամբ, վերակազմութիւնն եւս թարգմանուած է մեր մէջ: Եւրոպական այդ բառը սկիզբէն մեր մէջ գործածուած է «բողոքականութիւն» նշանակութեամբ, այն մտածումով թէ այս վերջինին հիմնադիրները, գժգոհ Կաթողիկ Քրիստոնէութեան վրայ դարուց ի դարս համաբարդուած դաւանական ու ծիսական նորութիւններէն, ուզած են իբր թէ նախնական Եկեղեցւոյ հաւատքին ու պաշտամունքին պարզութեանը դառնալ: Իսկ բարեկարգութիւն բառը, բուն հայերէն բառ մըն է, որ կը նշանակէ եղած կարգին բարւո՛ք պահպանումը. գրեթէ հոմանիշ՝ կարգապահութեան (discipline):

Եւ սակայն մեր մէջ, շատոնց, նոյնիսկ Հայ Բողոքականներու գրչին տակ, «բարեկարգութիւն» բառը գործածուած է réformé (վերանորոգութիւն) իմաստով, սխալմամբ անշուշտ: Ու այդ սխալը ինքնին, հետեւանք «վերանորոգութիւն» բառին չլինելուն մեր լեզուին մէջ, կը ցուցնէ ինքնին՝ այդ բառին ներկայացուցած եկեղեցագիտական գաղափարին, բողոքական առումով անգոյութիւնը մեր մէջ: Զի մտածումն է որ կը ծնի բառը. երբ չկայ բառը, այդ կը նշանակէ թէ չէ եղած գաղափարը:

Արդ, եթէ երբեմն երբեմն «բարեկարգութիւն» պահանջողները այդ բառով կը հասկնան «վերանորոգութիւն», այսինքն նահանջ դէպի հին անցեալը, մեր կարծիքով անկարելի է այդ. ժամանակը ետ չի դառնար. ու ժամանակին հետ հարկեցուցիչ հանգամանքներու մէջ բանականութեան եւ ողջմտութեան կատարած աճումին եւ զարգացումի փոփոխութիւնները յի-

ղաշընկը անհեթեթութիւն է պարզապէս: Խօսքը դաւանանքին մասին չէ անշուշտ այստեղ. անոր յառաջդիմութիւնը իր ինքնապահպանումէն, այսինքն ակունքէն ստացած իր նախկին յստակութիւնը պահելուն մէջ է արդարեւ: Ու մեր եկեղեցին, աշխարհ գիտէ, ամենէն պահպանողականն է այդ մասին, իբրեւ հետեւող երեք առաջին ժողովներուն միայն դաւանութեան: Խնդիրը, հոս, կը կայանայ այդ հաւատքին պատեանը կազմող եկեղեցական, Պաշտամունքային, Կարգապահական եւայլն սովորոյթներուն մէջ. կարելի՞ է պահանջել որ ատոնք ամէնքը ունենան այն ձեւը եւ կատարուին այն կերպով զոր ունէին եւ որով կ'ըլլային անոնք ի սկիզբն քրիստոնէութեան...: — Իսկ եթէ բարեկարգութիւն բառը պիտի առնունք իր բուն հայեցի իմաստին մէջ, այսինքն իրերու բարւոյ կարգին պահպանումը, անոր պէտքը միշտ եւ այժմ աւելի քան երբեք կայ արդարեւ:

Ամէն ինչ որ ունեցած ենք եւ ունինք ցարդ, իբրեւ կարգուկանոն կրօնական եւ եկեղեցական կեանքի, պաշտամունք, ծէս, սովորութիւն, աւանդութիւն, երգ, արարողութիւն, իրաւունք, օրէնք եւայլն, մեր նախնեաց իմաստութենէն այնքան բանաւոր կերպով են տնօրինուած, իրապէս ա՛յնքան «բարուք կարգ» մըն են անոնք իրենց ամբողջութեանը մէջ, որ որքան աւելի մօտէն եւ իրենց ներքին կապակցութեանը մէջ ճանչնանք զանոնք, այնքան աւելի պիտի սքանչանանք այն ոգիին վրայ որ ծնած եւ պահպանած է զանոնք: Այդ ոգին, իր խորքին մէջ, առանց մին միւսին վնասելու բնաւ՝ ճշմարտապէս քրիստոնէական եւ ազգայնական միանգամայն, այնպիսի օժուութիւն մը տուած է մեր ամբողջ կրօնական գրականութեան եւ մեր եկեղեցական աղօթքներուն ու օրհներգներուն մասնաւանդ որ, ինչպէս բազմասմուտ հայագէտ ըլլանդեան մը տարի մը առաջ հոս անձամբ հաւաստեց մեզի, Արեւելքի պզտիկ Քրիստոնեայ ազգերուն մէջ ամենէն սրտագրաւն ու մեծարժէքն է մերինը: Այդ ոգին, դարձեալ, այնպէս մը կերպաւորած է մեր պաշտամունքը, ծէսը եւ արուեստը. ա՛յնպիսի դաշն համեմատութեամբ մը շղթած՝ հիւսած է անոնց մէջ միսթիք կրօնազգացութիւնը եւ կեանքի լուրջ ըմբռնումը որ, ինչպէս շարունակ վկայած են այստեղ այցելող եւրոպացի մտաւորականներ, անդիմադրելի է անոնց տուած շինիչ եւ բարձրացնող տպաւորութիւնը: Նոյն այդ ոգին է եղած նմանապէս ներշնչողը մեր եկեղեցական կանոնադիտութեան եւ ազգային օրէնքներուն, որոնց շնորհիւ այս ժողովուրդը կրցած է պահել իր նուիրապետական դրութիւնը եւ կրօնական եւ ազգային կեանքի բարոյականը, հակառակ քաղաքական տագնապներէ իր մէջ յառաջ եկած անվերջ վերիվայրութեանց:

Ինչ որ տուած են մեզի մեր նախնիք այնքան իմաստութեամբ եւ սիրով, «բարի» եղած է միայն, օգտակար եւ գեղեցիկ միանգամայն, իբրեւ դրութիւն, իբրեւ կազմ եւ իբրեւ կեանք: Իսկ ինչ որ ունինք այժմ մեզի տրուած այդ ամենէն, կարելի է ըսել՝ նոյնն է յընդհանուրն, բացի դիպուածաւ աւելցած եւ պատահաբար թափած ինչ ինչ մանր մասերէ,

որոնցմով չէ եղծուած սակայն ամբողջին նկարագիրը:

Մեր խորին համոզումն է թէ, մեզի համար, Բարեկարգութիւնը մեր այդ ունեցածը իր բարւոք վիճակին մէջ պահելու ջանադրութիւն միայն պէտք է ըլլայ, ամբողջին մէջ մի մասը ինքն իր մէջ եւ ամէնքը իրենց միասնականութեանը մէջ պահպանելով մաքուր եւ տոկուն, որպէսզի հնար ըլլայ իրագործել իրմով կետադրուած նպատակը, որ է ազգին հոգեւոր կեանքին բարգաւաճումը:

Բայց այդ բանին համար անհրաժեշտ է երկու բան. հարկ է, նախ, որ ըլլայ իր կոչումին զիտակցութիւնը ունեցող եւ իր ասպարէզին համար պատրաստուած հոգեւորականութիւն մը. եւ յետոյ, հոգեւոր մշակոյթի ընդունակ ժողովուրդ մը: Առանց այդ երկու պայմաններու լրացումին, անկարելի է Բարեկարգութիւնը. ահա թէ ինչո՞ւ համար ուրիշներու հետ, կը խորհինք թէ Բարեկարգութեան կարեւորագոյն տարրերն են եկեղեցականն ու ժողովուրդը. իսկ այդ երկուքը իրենց պարտականութեան բարձրութեան վրայ պահելու միջոցները՝ կղերին կրթութիւնը եւ ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութիւնը:

Միւս ամէնքը, կուսակրօնութեան խնդիր, լեզուի հարց, պաշտամունքի երկարութիւն, քառաձայն, եւայլն, կարեւորութեան տեսակէտով կը մնան յետնագոյն աստիճաններու վրայ: Ասոնցմէ եւ ոչ մին կրնայ ունէ՛լ չափով նշանակութիւն ունենալ ժողովուրդը իր կրօնքին եւ եկեղեցիին համար տաքցնելու խնդրոյն նկատառման առթիւ:

Մենք պէտք ունինք սնուցումի եւ կազդուրումի միջոցաւ բուժումի կերպին, որ մեր հասկցած Բարեկարգութիւնն է, եւ ոչ թէ վերանորոգումին, այսինքն reformeին, որ վիրահատութեան կերպն է:

Եթէ մարմնին վատոյժ լինելուն հետեւանքով խոյլեր կը գոյանան, խոհական կը համարուի դանակէն աւելի սնունդին դիմել:

Ու սնուցումին գերազանց եղանակն է հոգեւորականներու կրթութիւնը եւ ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութիւնը:

Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան

ԾՆԹ. –

1) Թեթեւ հպումներով ու փոքր յապաւումներով՝ այս հատորին իբրեւ յառաջաբան կը դնենք նոյնիմեքն Հոգեւորայ Հեղինակի գրչէն ելած այս յօդուածը, որ բարեկարգութեան հարցը կը շօշափէ իր ընդհանուր իմաստին մէջ: Ասիկա կը կազմէր «ՄԻՈՒ»-ի 1937 Սեպտեմբերի թիւին խմբագրականը, գրուած՝ Պ. Գեորգեանի (Կիպրոս) բարեկարգութեան մասին Արեւ օրաթերթին տուած յօդուածաշարքի մը առթիւ, որուն մասին Երջանկայիշատակ Սրբազանը կ'արտայայտուէր սա բառերով. «Իբրեւ ողջամիտ դատում ամենէն աւելի հանելի թուեցաւ մեզի այն տեսութիւնը, որով Եկեղեցւոյ, այսինքն Հայ Եկեղեցւոյ, բարեկարգութիւն ըսելով կը հասկնայ եկեղեցականներուն պատրաստութիւնը իրենց կոչումին եւ ասպարէզին, ինչպէս եւ կրօնական դաստիարակութիւնը դպրոցներէն ներս եւ ժողովուրդին մէջ, այսինքն ամբողջ ազգին քրիստոնէական կեանքի մշակումը իր Եկեղեցիին ճամբով»:

ՍՐԲՈՑ ՅԻՇԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Այժմ, երբ սուրբերու հետ հեռուէն ու մօտէն առնչութիւն ունեցող ինչ-ինչ վարդապետական ու գործնական հարցերուն համառօտիւ անդրադարձանք, նախքան անոնցմէ իւրաքանչիւրին մասին խօսիլը՝ ակնարկ մը նետենք նաեւ հետաքրքրական սա հարցին վրայ, թէ ե՞րբ, եւ ինչ պայմաններու տակ այս տօնելի մարդիկը տարեկան յիշատակութեան արժանացած են, ինչպէս սկսուած է սրբոց տօնակատարութիւնը:

Բացայայտ է որ Ս. Գրոց մէջ կը թելադրուի յարգել հրեշտակները եւ մտիկ ընել անոնց պատգամներուն: Սուրբերն ալ հրեշտակներու պէս են, Աստուծոյ ամենահաւատարիմ ծառաները: Օրինակ, Աստուած կը պատուիրէ. «Հրեշտակ մը պիտի դրկեմ քու առջեւէդ, պահպանելու համար քեզ ճամբորդութեանդ ընթացքին, զգոյշ եղի՛ր եւ մտիկ ըրէ՛ անոր, քանզի իմ անունս – հեղինակութիւնս անոր վրայ է (Ելք. ԻԳ, 20-22, Բղդ. Յես. Ե. 13: Դան. Ը. 15. Ժ. 10: ՂԿ. Բ. 9. Գործ. ԺԲ. 7 Յայտ. Ե. 11. է. 1):

Քրիստոնէական եկեղեցիին մէջ շատ բնականօրէն սկսան յարգուիլ եւ յիշուիլ անոնք որ հալածանքներու ժամանակ իբրեւ Քրիստոնէայ ձերբակալուած ու մահուան դատապարտուած էին, երբ մերժած էին իրենց եղած առաջարկը, ուրանալու զՔրիստոս եւ դառնալու հին աստուածներուն: Սուրբերու տօնակատարութիւնը սկսաւ անոնց մարտիրոսական մահուան տարեդարձային յիշատակութեամբ: Եկեղեցին հոգածութեամբ դրի կ'առնէր առաջին մարտիրոսներու չարչարանաց պարագաները եւ շրջաբերական նամակներու ձեւին տակ կը դրկէր զանոնք մօտակայ եւ շրջակայ եկեղեցիները, որպէսզի կարգացուէին անոնց հաւաքոյթներու ընթացքին, այսպէս ընդարձակելով անոնց յարգանքի շրջանակը յօրինակ եւ ի քաջալերութիւն բազմաց: Համաձայն Եւսեբիոս Եկեղեցական պատմիչի (260-340) Իզմիրի եկեղեցին շրջաբերական նման նամակով մը կը յանձնարարէ, որ կրօնական արարողութիւններ կատարուին այդ եկեղեցիի առաջին եպիսկոպոսներէն Պօղիկարպոսի մահուան օրը, որ պատահած էր 155 թուին Փետր. 23ին: Ու այս հարցի վերաբերեալ հաստուածի բառերը, ճշգրտօրէն կ'արտայայտեն այն նպատակը զոր եկեղեցին ի մտի ունեցած է այսպիսի տարեդարձներու տօնակատարութեանց մէջ: Պօղիկարպոս իր մարտիրոսական կեանքը կնքած էր ողջ-ողջ եւ հրապարակաւ ին այրումով, երբ յայտարարեց որ «86 տարիներէ ի վեր (69-155) Քրիստոսի կը ծառայեմ եւ այժմ չեմ կրնար ուրանալ զԱյն»: Այս մարտիրոսական շրջաբերականին մէջ ըստուած է. «Ի վերջոյ հաւաքեցինք իր ոսկորները, որոնք մեզի համար աւելի թանկագին են քան անգին գոհարները եւ աւելի մաքուր են քան ոսկին, եւ դրինք այնպիսի տեղ մը, ուր պատշաճ էր որ հանգչէին այդ ոսկորները: Ու եթէ հնարաւոր ըլլայ մեզի համար նորէն հաւաքուիլ, շնորհէ մեզի Աստուած որ ուրախութեամբ տօնախմբենք իր մարտիրոսութեան տարեդարձը, այսպէս վերյիշելով անոնք, որ մղեցին

փառապանծ պատերազմը. եւ ուսուցանել ու զօրացնել անոնց օրինակովը յատկապէս անոնք՝ որ պիտի գան մեզմէ յետոյ»։ Մարտիրոսներու յիշատակին ընծայուած այս տարեկան յարգանքը եւ տօնախմբութիւնը առ հասարակ գոհաբանական ու յաղթական պաշտամունք մըն էր, եւ ոչ երբեք սգահանդէս։

Ժամանակի ընթացքին մարտիրոսներու միացան «ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՂՆԵՐԸ», այսինքն այն քաջարի քրիստոնեաները, որ յանուն Քրիստոսի եւ իրենց կրօնքին՝ սաստիկ չարչարանքներու եւ բանտերու դատապարտուած էին, բայց ողջ մնացած էին ի վերջոյ եւ համակրանք կը վայելէին եկեղեցիին մէջ. այդ յարգանքը եւ համակրանքը սովորաբար կը շարունակուէր նաեւ յետ մահու, իրենց վկայարաններուն կամ գերեզմաններուն վրայ տարեկան հոգեւոր հանդիսութեամբ։ Ասոնց վրայ աւելցան «ԿՈՅՍԵՐԸ» — այր կամ կին — որոնք հոգեւոր նկատումներով կամաւորաբար կը հրաժարէին ամուսնական եւ աշխարհիկ կենցաղէ եւ կուսակրօն կեանք մը կ'ապրէին սրբութեամբ։ Ասոնց ժուժկալութիւնը եկեղեցիի կողմէ հաւասար նկատուեցաւ մարտիրոսութեան։ Ասոնք մեռցուցած էին բարոյապէս իրենց մարմինը՝ Քրիստոսի սիրոյն, ապրելու համար հոգիի կեանքով՝ միացած Քրիստոսի։ Ասոնց միացան ՃԳՆԱԻՈՐՆԵՐԸ, որոնք ձգելով աշխարհը իր բոլոր ապականութիւններով, ցանկութիւններով եւ խաբկանքներով քաշուեցան ամայի վայրեր, ապրելու համար Աստուծոյ ներկայութեան եւ շնորհաց մէջ։ Մարդիկ որոնք «յօժարութեամբ բարձին զկարիս մարմնոյ», որոնք «վերնական յուսոյն ակն ունելով գերկրաւորս արհամարհեցին» արժանանալու համար երկնաւորին։ Ի վերջոյ ասոնց վրայ աւելցան բոլոր անոնք, որ եկեղեցիին բացառիկ ծառայութիւն մատուցած էին, զանազան կերպերով, յատկապէս բարեկարգելով եւ ճոխացնելով անոր պաշտամունքը։ Արդարեւ բոլոր անոնք, որ հերոսական առաքինութեամբ եւ բացառիկ նուիրումով ծառայեցին եկեղեցիին, արժանացան բացառիկ յիշատակութեան, թէ՛ հասարակ ժողովուրդի փափաքով եւ թէ՛ եկեղեցական իշխանութեան հաւանութեամբ եւ հաստատումով։ Եկեղեցին ասոնց մէջ նշմարած է Աստուծոյ աւելի հաւատարիմ ծառաներ եւ աւելի մօտիկ բարեկամներ, որոնց սուրբ կեանքը եւ անձնուէր ծառայութիւնը արժանի ըրած է զիրենք Աստուծոյ մասնաւոր սիրոյն։ Եկեղեցին յարգած է ասոնց մէջ յայտնուած աստուածային շնորհները եւ աստուածային զօրութիւնը, որով այս մարդիկ կրցած են իրական եւ բարոյական հրաշքներ գործել իրենց երկրաւոր կեանքին մէջ յօգուտ երկրաւորներուն եւ կը շարունակեն գործել նաեւ իրենց երկնային կեանքին մէջ։

Ժամանակի ընթացքին եկեղեցիի հայրերը հիմնուելով եկեղեցիի օրկանիկ միութեան գաղափարին եւ «Հաղորդութիւն Սրբոց» վարդապետութեան վրայ, սկսան ուսուցանել որ սրբոց աղօթքները ի զօրու էին աստեւոր հաւատացեալներու համար։

Առ հասարակ եկեղեցին հաւաքաբար եւ գրեթէ ինքնաբերաբար իր սէրը եւ յարգանքը կը յայտնէր մարտիրոսներու եւ սուրբերու հանդէպ, եւ թեմին եպիսկոպոսը եթէ հակառակելու լուրը պատճառ մը չունենար կը հաստատէր հասարակաց այս վճիռը մարտիրոսացեալ կամ բացառիկ սրբութեամբ մահացեալ քրիստոնեաներու մասին: Դարեր ետքն է, որ յատկապէս աւելի կարգապահութեան տէր եկեղեցիներու մէջ, հոգեւոր իշխանութիւնը ձեռք առաւ այս գործը եւ դարձեալ ժողովրդային կամ տեղական ստորադաս հոգեւոր իշխանութեանց խնդրանքը քննութեան ենթարկելով, մարտիրոս մը կամ առաքինի անձ մը սուրբ կը հռչակէր եւ տարեկան տօնախմբութեան արժանի կը կացուցանէր:

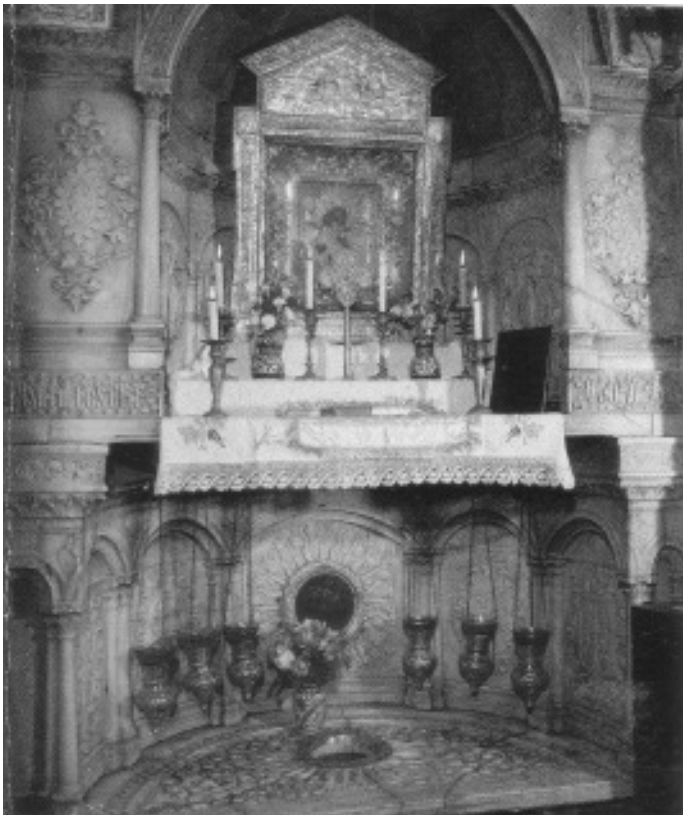
Մեր եւ Արեւելեան գրեթէ բոլոր եկեղեցիներու մէջ կանգ առած է սուրբեր կանոնականացնելու կամ տօնացոյցի անցնելու սովորութիւնը: Մեր եկեղեցիին համար այդ ցանկը փակուած է հինգերորդ դարուն, երբ որդեգրեցինք մեր դրացի եկեղեցիներու մէջ արդէն իսկ ի կիրարկութեան եղող ցանկը, որ այդ իսկ պատճառով բաղկացած եղաւ գրեթէ ամբողջութեամբ ոչ Հայ սուրբերէ: Իսկ հայ սուրբերը, որոնք կը կազմեն մեր տօնացոյցի անցած սուրբերուն ճիշդ մէկ քառորդը, ժամանակի ընթացքին տակաւ առ տակաւ անցան տօնացոյցի հայ կաթողիկոսներու կամ օրացոյցը բարեկարգողներու կողմէ:

Մենք սա պահուստ դժբախտաբար չենք կրնար յիշել մեր պատմութենէն ոեւէ պարագայ, որ հաստատէր թէ այս, կամ այն սուրբի տօնելի ըլլալը ճշդած է այս կամ այն Կաթողիկոսը բացի Վրթանէս Կաթողիկոսէն — 333 —, որուն «Կանոնի» անցուցածները սակայն չեն յիշուիր այսօր: Մեր Տօնացոյցի վերջին բարեկազիչը եղած է Սիմէոն Կաթողիկոս (+1780), որուն նախաձեռնութեամբ օրացոյցի անցան մեր վերջնադոյն սուրբերը, Յովհաննէս Որոտնեցի (1315–1388) եւ Մովսէս Տաթեւացի (1346–1410) Մեծ վարդապետները:

Հռովմէական եկեղեցին երբեք չէ դադրած սուրբեր կանոնակացնելէ եւ կը շարունակէ գայն ցայսօր: Ասով Հռովմէական եկեղեցին ըսել կ'ուզէ, որ եկեղեցին չէ դադրած սուրբեր արտադրելէ, ինչ որ անոր կարեւոր նպատակներէն մէկն է: Արդարեւ այն եկեղեցին որ դադրած է սուրբեր ծնելէ՝ դադրած է կենսունակ եկեղեցի լինելէ: Սակայն կը կրկնենք, սուրբերը լոկ տօնացոյցի անցածները չեն, ոչ ալ լոկ հրաշագործ կամ բացառիկ շնորհներով օժտուածները. սուրբ են՝ եթէ ոչ բառին թէքնիք իմաստով, գէթ այդ բառին նախնական, հիմնական եւ աւետարանական նշանակութեամբ բոլոր այն հաւատացեալ քրիստոնեաները որոնք արժանացած են փրկութեան, եւ աշխարհի մէջ ապրելով Հանդերձ դադրած են ըստ աշխարհի ապրելէ եւ իրենց հոգեկան կապը անխզելիօրէն կը շարունակեն պահել Աստուծոյ հետ, պաշտելով գայն հոգւով եւ ճշմարտութեամբ: Այն եկեղեցին, որ այսպէս հասարակ, համեստ եւ անանուն սուրբեր կը պատրաստէ իր մէջ, կենդանի մարմինն է Քրիստո-

սի, եւ որուն մէջ Աստուծոյ Հոգին կը բնակի: Ներկայիս, այս կարգի եկեղեցի՞ մըն է Հայաստանեայց Եկեղեցին: Աստուած միայն գիտէ. մենք կասկածողներէն ենք. երանի անհիմն ըլլային մեր կասկածները: Սակայն հիմնուելով մեր ներկայ հոգեւորականութեան իմացական եւ հոգեւոր կազմաւորութեան վրայ, մենք կը կասկածինք որ անոնց քարոզութեամբ եւ առաջնորդութեամբ սուրբեր կրնայ արտադրել մեր Եկեղեցին: Սուրբեր միայն՝ կրնան ծնիլ սուրբեր: Եթէ կան արդարեւ «սուրբեր» մեր եկեղեցիի մէջ, մենք այնպէս կը կարծենք, որ անոնք այդ վիճակին հասած են ընդհանրապէս Աւետարանի ընթերցումով, կամ արտաքոյ Հայ եկեղեցիի՝ իրենց եկած ազդումէ մը:

Շնորհք Արք. Գալուստեան
«Աստուածաշնչական Սուրբեր»

ՋՈՒՐԸ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԻՆ ՄԷՋ

Երբ Հին եւ Նոր Կտակարանի գիրքերը սերտենք, ջուրի վերաբերեալ բազմաթիւ դրուագներ կը գրաւեն մեր ուշադրութիւնը: Սկսեալ Ծննդոց Գիրքէն (1.2) մինչեւ Յայտնութիւն Յովհաննէսի (22.17.), կը նկատենք ջուրին ունեցած նիւթական եւ հոգեկան ազդեցութիւնը կենդանական աշխարհին մէջ ու մարդկային կեանքին վրայ:

Արարածներու կենդանութեան ու գոյատեւման համար ջուրը անհրաժեշտութիւն է: Աստուած ջուրէն գոյացուցած է կեանքը, ըսելով՝ «Ջուրերը կենդանութեան շունչ ունեցող շատ սողուններ հանեն եւ թռչուններ երկրի վրայ» (Ծն. 1.20): Յատկանշական է նկատել որ յիշեալ համարը կը փաստարկէ ջուրի նիւթական ստեղծումը նախքան հոգեկանը:

Աստուծոյ ձեռքին մէջ դատումի գործիք է ջուրը: Օրինակ, Ջրհեղեղի պատմութիւնը, Կարմիր Ծովին մէջ եգիպտացիներու հեղձամահ ըլլալը փաստ են եահուէ Աստուծոյ արդար դատաստանը՝ անօրէն մեղաւորներ պատժելու համար:

Աշխարհագրական որոշ շրջաններու ջուրի սակաւութիւնը դժուարացուցած է տեղւոյն բնակիչներուն կեանքը (տե՛ս Եր 14.3, Յվ 1.20): Բայց Տէր Աստուած անձրեւ տեղացնելով հոգացած է իր բարեպաշտ եւ օրինապահ ժողովուրդին ֆիզիքական կարիքները:

Ջուրը խորհրդանշորէն նկատուած է Աստուծոյ օրհնութեան ու հոգեկան վերանորոգութեան երաշխաւորութիւնը (Տե՛ս Սղ 23.3, Ես 32.2, 35.6-7, 41.17-18): Այս մտահոգութեամբ Սաղմոսերգուն հոգեւոր կեանքի կարօտով ու Աստուածութեան միացումի ըզձանքով աղերսած է.

«Ո՛վ Աստուած, ի՛մ Աստուածս, Քեզ կը փնտռեմ անձկագին, հոգիս ծարաւ է Քեզի, մարմինս Քեզի՛ կը փափաքի՛ խոսքան, ճաթոտած, անջուր մնացած հողի պէս» (Սղ 36.1, տե՛ս նաեւ 42.1, Ածս 8.11):

Աստուծոյ տան նկարագրութեան մէջ, եզկելիէլ մարգարէն տեսիլքով մը սրբազան ջուրերուն հոսիլը կը տեսնէ տան սեմի յատակին. այս երազը կը խորհրդանշէ եահուէ Աստուծոյ անհուն օրհնութիւնը իր ժողովուրդին նկատմամբ (Եզ. 47.1-11. Հմմտ. Ջք 14.8):

Երեմեայ մարգարէն եահուէ Աստուածը նմանցուցած է «Կեանքին ջուրի աղբիւրի» (Եր 2.13, 17.13). այս վկայութեան վրայ, Յովհաննէս Առաքեալ Յիսուսի բերնով արտայայտուած է.

«Ով որ ծարաւ է՝ թող ինձի գայ եւ խմէ: Ով որ ինձի կը հաւատայ, ինչպէս որ Սուրբ Գիրքը կ'ըսէ՝ «Անոր սիրտէն կենսատու ջուրի գետեր պիտի բղխին» (ՅՅ 7.38):

Նոր Կտակարանին մէջ ջուրը նկատուած է Աստուծոյ գերագոյն պարզեւր մարդկութեան՝ ընկալելու համար յաւիտենական կեանքը.

«Ով որ այս ջուրէն խմէ՝ դարձեալ պիտի ծարաւնայ. բայց ով որ իմ տալիք ջուրէն խմէ՝ յաւիտեան պիտի չծարաւնայ», պատգամած է Յի-

սուս: «Ընդհակառակը, ջուրը որ ես պիտի տամ՝ անոր մէջ պիտի վերածուի աղբիւրի մը, որ ջուր կը ցայտէ եւ յաւիտենական կեանք կուտայ» (ՅՏ 4.13-14, հմմտ. Յյտ 7.17, 21.6, 22.1, 17): Յիշեալ յայտարարութիւնը ցոյց կուտայ, որ միայն Յիսուս Քրիստոսի միջոցաւ կը հասնինք յաւիտենական կեանքի ձեռքբերման եւ կը գոհացնենք մեր հոգեկան ծարաւը:

Յաւիտենական կեանքը ժառանգելու Յիսուսի պայմանն է ջուրով մկրտութիւնը մեր մեղքերուն թողութեան համար: Այս առումով, Եբրայեցիներուն ուղղած նամակին մէջ Պօղոս Առաքեալ ըսած է.

«Անկեղծ սրտով եւ վստահութեամբ լեցուն հաւատքով մօտենանք Աստուծոյ. մեր սիրտերը մաքրած՝ խղճմտանքը ծանրացնող յանցանքներէն եւ մեր մարմինները մաքուր ջուրով լուացած» (Եբր 10.22., հմմտ. Եփ 5.26):

Արդարեւ, Հին Կտակարանին մէջ կրօնական ծիսակատարութեան կեդրոնական մասը ջուրի լուացումն ու մաքրութիւնն է:

Ելից Գիրքին մէջ յստակօրէն թելադրուած է Ահարոնի ու անոր որդիներուն խորանին դրան առջեւ ջուրով լուացուիլ՝ Եհնուէին կարենալ քահանայագործելու համար (տես Ելք 29.4): Նոյնը թելադրուած է անոնց երբ մուտք գործեն Սրբութիւն Սրբոց խորանէն ներս՝ Աստուծոյ ներկայանալու համար.

«Եւ Տէրը խօսեցաւ Մովսէսի ըսելով. պղնձէ աւազան մը շինես լուացման համար, ու անոր խարիսխն ալ պղնձէ ըլլայ. եւ ժողովքի խորանին ու սեղանին մէջտեղ դնես զայն, ու անոր մէջ ջուր լեցնես: Եւ Ահարոն ու անոր որդիները իրենց ձեռքերը ու ոտքերը պիտի լուան անկէ: Երբ անոնք ժողովքի խորանը մտնելու ըլլան, կամ երբ սեղանին մօտենալու ըլլան՝ պաշտօն կատարելու եւ կրակով Տէրոջը զոհ մատուցանելու համար, ջրով լուացուին, որպէսզի չմեռնին... ասիկա իրենց յաւիտենական կանոն պիտի ըլլայ, թէ՛ իրեն եւ թէ՛ իր սերունդին իրենց ազգերուն մէջ» (Ելք 30.18-21):

Իսկ Ղեւտացիներու պարագային անոնց վրայ ջուր սրսկելու էին մաքրութեան համար (Ղւ 16.4, 24, 26):

Հին Կտակարանի ուսուցումներու հետեւողութեամբ, այլ աղանդաւոր համայնքներ որդեգրած են ջուրով լուացումի արարողութիւնը իրենց ծիսակատարութեանց մէջ, որոնցմէ ամէնէն ուշագրաւն են Յիսուսի ժամանակակից Եսսենացիք:

Մեռեալ Մովու շրջակայքէն յայտնաբերուած Գումրանի մագաղաթներու գիւտը եւ Ս. Գրոց՝ գիտնականներու այդ ձեռագիրներուն վերծանումը, յաւելեալ լոյս կը սփռէ անոնց հաւատալիքներուն ու վարդապետութեան մասին: Եսսենացիներու համար ջուրով մաքրուելը՝ մեղքերէ քաւուիլ, սրբանալ ու Նոր Ուխտի մտնել կը նշանակէր:

Մկրտութիւնը ու Հասարակաց ճաշը Եսսենացիներու արարողութեան յատկանշական բաժինը կը կազմէ: Նորընծան առաջին տարուան փորձաքննութեան աւարտին կը մկրտուէր ու ապա կը սկսէր երկրորդ

տարուան շրջանը: Սակայն, հին աղանդաւորներ ամէն տարի մկրտուելու էին իրենց ուխտը նորոգելու համար:

Աղանդին Կարգապահութեան Զեռագիրը կը սահմանէ.

«Բեկիարի իշխանութեան օրերուն, պէտք է այսպէս կատարեն անոնք տարուէ-տարի, առաջին անգամ քահանաները մտնեն Ուխտի մէջ, իրար հետեւէ... եւ անոնցմէ ետք Ղեւտացիները պիտի մտնեն եւ երրորդ՝ ամբողջ ժողովուրդը յաջորդաբար... իւրաքանչիւրը իր պաշտօնին աստիճանին համեմատ» (տես M. Black: The Scrolls and Christian Origins. էջ 95): Այժմ, հասկնալի է թէ ինչո՞ւ Նասենացի ճարտարագետը խոշոր ջրամբարներ կառուցած է Գումրանի վանքին մէջ:

Մեղքերու քաւութեան համար մկրտութիւնը ենթահողը եղած է Յովհաննէս Մկրտիչի քարոզութեան: Ղուկաս Առաքեալի վկայութեամբ. «Յովհաննէս Յորդանան գետին եզերքը գտնուող բոլոր շրջանները երթալով՝ կը քարոզէր ապաշխարել եւ մկրտուել, որպէսզի Աստուած մեղքերու թողութիւն տայ» (Ղկ 3.3, Մտ 3.1-2, Մր 1.4-5, Յճ 1.19-28):

Առաքելական Եկեղեցւոյ դաւանութեան համաձայն, մկրտութեամբ նորածինը կը ձերբազատուի Ադամական մեղքէն եւ իր անձը ընծայելով Քրիստոսի, կը դառնայ Եկեղեցւոյ անդամ ու կ'ընդունի Սուրբ Հոգւոյն պարգեւը:

«Զեր ընթացքը փոխեցէք եւ իւրաքանչիւրդ մկրտուեցէք Տէր Յիսուս Քրիստոսի անունով, որպէսզի ձեր մեղքերը ներուին», կը խրատէ Պետրոս Առաքեալ, «եւ երբ մկրտուիք, խոստացուած պարգեւը՝ Սուրբ Հոգին պիտի ընդունիք» (Գրծ. 2.38):

Նագովբեցի Վարդապետն ալ Նիկողեմոսին հետ խօսած ատեն, մկրտութիւնը պայման նկատեց փրկութեան համար.

«Հաստատ գիտցիր», ըսաւ Յիսուս, «որ եթէ մէկը ջուրէն եւ Հոգիէն չձնի՝ չի կրնար Աստուծոյ արքայութիւնը մտնել» (Յճ 3.5):

Զուրը եւ Աստուածաշունչը կ'երաշխաւորեն մեր Ֆիզիքական ու հոգեկան կեանքը. տեւապէս մեզի կը յիշեցնեն որ Սուրբ Հոգին, ստեղծիչ Հօր Աստուծոյ եւ Յիսուս Փրկիչի գործակցութեամբ կը կերպարանափոխէ ու կը մաքրագոտէ Աշխարհն ու իր ժողովուրդը:

Սրբազան Հայրեր Եկեղեցւոյ եօթը խորհուրդներու իրենց դասաւորումին մէջ առաջին տեղը յատկացուցին Սուրբ Մկրտութեան խորհուրդին, շեշտելու համար անոր հիմնական արժէքը քրիստոնեաներու հաւաքական կեանքին մէջ:

Նսայի Մարգարէին օրինակին հետեւելով, մենք եւս շնորհակալ ըլլալու ենք ողորմած Աստուծոյ, մեզի շնորհած պարգեւներուն համար աղօթելով.

«Ահա իմ փրկութիւնս Աստուած է,

Ես պիտի յուսամ ու պիտի չվախնամ,

Որովհետեւ իմ զօրութիւնս ու օրհնութիւնս

Տէր Եհովան է:

Ու անիկա իմ փրկութիւնս եղաւ:

Եւ ուրախութեամբ ջուր պիտի քաշէք
Փրկութեան աղբիւրներէն» (Ես 12.2-3):

Բարգէն Թօփեան

ԱՐԺԷՔՆԵՐԴ ՄԻ՛ ԱՐԺԵԶՐԿԵՐ

Մղձաւանջի կը վերածուի եւ յաճախ կարգ մը մարդիկ քնատ կը դարձնէ այն պարզ մտահոգութիւնը, թէ՛ «Ի՞նչ կ'ըսեն մարդիկ իմ մասին»: Այնքան ալ, հանրային հեղինակաւոր կարծիքին մասին չէ՛ այստեղ խօսքը, որքան զրոյցի բնոյթ ունեցող խօսքերուն, որոնց քանակն է, որ պատճառ կը հանդիսանայ նշեալ մտահոգութեան:

Նմանօրինակ հարցում մը Յիսուս եւս արտասանեց, իր աշակերտներուն ուղղելով խօսքը: Իր կատարած հրաշագործութիւնները տեսնելով, ժողովուրդը այնպէս կը կարծէր թէ մեռելներէն յարութիւն առած մարգարէ մըն է Ան: Ոմանք ուղղակիօրէն կ'ըսէին թէ գլխատուած Յովհաննէս Մկրտիչն է որ յարութիւն առեր է, ոմանք՝ Եղիա մարգարէն, իսկ ուրիշներ՝ Երեմիան կամ մարգարէներէն մէկը (Հմմտ Մտ 16.14): Աւելի մասնաւորելով իր խօսքը, Յիսուս իր աշակերտներո՛ւն կարծիքը կը հարցնէ իր անձին մասին. «Իսկ դո՞ւք ով կը կարծէք զիս» (Մտ 16.15):

Զինք չըջապատող ժողովուրդին եւ մանաւանդ իր աշակերտներուն միտքին մէջ իր անձին մասին եղած այս շփոթը նիւթի վերածուած է Յիսուսի միտքին մէջ: Նոյնիսկ մարդոց միտքէն անցածը կարգալով, Յիսուս յստակեցում կ'ուզէ կատարել: Այսպէս, անդամալոյծի բժշկութեան առիթով երբ փարիսեցիներ եւ օրէնքի ուսուցիչներ հեռուն կանգնած զինք գիտելով կը խորհին թէ՛ «Ո՞վ է այս մարդը, որ կը համարձակի այսպիսի հայհոյութիւն ընել. Աստուծմէ՛ գատ ո՞վ կրնայ մեղքերը ներել» (Ղկ 5.21), «Յիսուս անոնց մտածումը գիտնալով» (Ղկ 5.22), իր աստուածային կարողութեանց մասին կարեւոր հաստատում մը կը կատարէ ըսելով որ՝ «Պէտք է գիտնաք, թէ Մարդու Որդին երկրի վրայ մեղքերը ներելու իշխանութիւն ունի» (Ղկ 5.24): Այլ առիթով մը ուղղակիօրէն իրեն կը դիմեն ըսելով. «Ի՞նչ իշխանութեամբ կը կատարես այս բաները: Ո՞վ քեզի այդ իշխանութիւնը տուաւ» (Մտ 21.23): Ճանչնալով հանդերձ իր ո՞վ ըլլալը եւ գիտնալով հանդերձ իր հրաշագործելու կարողութեան ուրկէ՞ ըլլալը, անոնք զինք յաչս ժողովրդեան նուաստացնելու համար կը յայտարարեն թէ՛ «դեւերու իշխանին՝ Բէեղզբեռղին զօրութեամբ է որ անիկա չար ոգիները դուրս կը հանէ» (Ղկ 11.15):

Երկար է շարանը Յիսուսի անձը չճանչնալու ժողովրդային արտայայտութիւններուն, որոնց պատճառաւ ինչքա՛ն աւելի ինքնայայտնութիւն կատարած է Յիսուս, յատկապէս առականերու եւ առհասարակ քարոզչութեան ճամբով: Կոյրի մը բժշկութենէն ետք երբ բժշկուողը կը բռնադատեն որպէսզի ըսէ թէ ո՞վ է զինք բժշկողը, ան ալ կ'ըսէ թէ՛ «Մարգարէ մըն է» (ՅՃ 9.17): Ծովու փոթորիկին խաղաղեցման վկաները հանդիսանալով մէկտեղ, աշակերտները ապշահար կ'ըսեն. «Ո՞վ է արդեօք այս մարդը, որովհետեւ կը հրահանգէ հովերուն եւ ալիքներուն եւ կը հնազանդին իրեն» (Ղկ 8.25): Ոմանք հրաշքի մը կատարումէն

ետք փառք տալով Աստուծոյ կ'ըսեն. «Այսօր հրաշալի բաներ տեսանք» (Ղկ 5.26): Ուրիշներ կարծէք այլեւս յոգնած Մեսիա մը սպասելէ բաւարարուած հոգիով կ'ըսեն. «Քրիստոսը երբ գայ, միթէ աւելի՞ հրաշքներ պիտի կատարէ քան այս մարդը» (ՅՏ 7.31):

Թերեւս պատմութեան ընթացքին չէր եղած անձ մը, զոր ճանչնալու իրենց ճիգին մէջ այսքան դժուարութիւն ունեցած ըլլային անոնք: Յովհաննէս Աւետարանիչ կ'ըսէ. «Երկպառակութիւն ինկաւ անոնց մէջ» (ՅՏ 9.16):

Իր երկրաւոր առաքելութեան քաջածանօթ ըլլալով, եւ մանաւանդ Աստուծոյ Փրկագործական Ծրագրին տեղեակ ըլլալով, Յիսուս բնաւ չտագնապեցաւ ստորադասութեան հոգեբանութեամբ: Այլ՝ ինքզինք մարդուն ճանչնցնելու այլազան միջոցներու դիմեց:

Առօրեայ կեանքին մէջ շատե՛ր անլուր տաղնապաններ կ'ունենան ստորադասութեան: Այնպէս կը խորհին, թէ մարդիկ չե՛ն յարգեր կամ չե՛ն գնահատեր զիրենք: Կը հետաքրքրուին թէ ի՞նչ կ'ըսեն մարդիկ իրենց մասին: Նոյնպիսի տագնապ չէր սակայն Յիսուսի ունեցածը, այլ՝ ցաւ մը, որ մարդիկ չեն ուզե՛ր ճանչնալ զինք: Այդ պատճառով ալ կ'ըսէ թէ արդեօ՞ք գործը աւելի խօսուն չէ քան խօսքը. «Եթէ ոչ խօսքերուս համար՝ գոնէ կատարած գործերուս համար հաւատացէք» կը յայտարարէ Ան (ՅՏ 14.11):

Մարդոց կողմէ ցուցաբերուած այս բոլոր թերահաւատ մօտեցումները տեսնելով, կը պատկերացնէ թէ ի՞նչ պիտի ըլլար իր հետերդնեւորուն կեանքը, որոնք իր ուսուցումները տարածողները պիտի ըլլային: Կանխաւ մխիթարելով զանոնք կ'ըսէ. «Եթէ աշխարհը ձեզ կ'ատէ, գիտցէք որ նախ զիս ատեց»» (ՅՏ 15.18): Այլ տեղ մը գալիքին կը նախապատրաստէ զանոնք ըսելով. «Ահա կը զրկեմ ձեզ իբրեւ ոչխարներ՝ գայլերու մէջ: Ուստի խորագէտ եղէք օձերու պէս, եւ անմեղ՝ աղաւնիներու պէս» (Մտ 10.16):

Ի վերջոյ կը հանգի այս մասին իր հիմնական մտածումին, որով կը շեշտէ թէ Աստուծմէ ստացուած արժէքները սուրբ ու անբռնաբարելի են, եւ յարմարագոյն ատենին օգտագործելի: Նոյնիսկ, այդ արժէքներուն անգիտակ եղողները շունչերու եւ խոզերու կը նմանցնէ ըսելով. «Ոեւէ սրբութիւն շունչերուն մի՛ տաք, ձեր մարգարիտներն ալ խոզերուն առջև մի՛ նետէք, որպէսզի չըլլայ թէ զանոնք կոխկուտեն եւ դառնան ձեր վրայ յարձակին» (Մտ 7.6): Ուրեմն, կրնակի է վնասը զոր պիտի կրեն անոնք որոնք իրենց արժէքները կ'արժեզրկեն:

Շուններն ու խոզերը, որոնց կերպարին մէջ Աստուծոյ խօսքն ու շնորհքը անտեսող մարդոց երամակը կը տեսնէ Յիսուս, չե՛ն գիտեր թէ ի՞նչ է մարգարիտը: Հայկական առածը ինչքան գեղեցիկ յանգաւորութիւնով կ'ըսէ. «էշն ի՞նչ գիտէ նուշն ի՛նչ է է»: Բայր Յիսուս ծառայասէր ու խեղճ այդ կենդանիին օրինակը չի տար իբրեւ կերպար Աստուծոյ խօսքն

ու շնորհքը անարգողներուն, այլ՝ կատաղութեամբ յատկանշուող շուներու եւ կեղտի մէջ թաւալող խոզերու կը նմանցնէ զանոնք: Շուններն ու խոզերը ո՛չ միայն իրենց առջեւ դրուած մարգարիտներուն թանկարժէք ըլլալուն գիտակցութիւնը չունին, այլ՝ զանոնք կոխկռտելէ ետք վրադ յարձակելու սպառնալիքին տակ ալ կը պահեն քեզ:

Ընդդէմ է որ քրիստոնեան չի կրնար իր ճրագը վառել եւ կաթսայի տակ դնել, այլ պարտաւոր է բարձր տեղ՝ աշտանակի մը վրայ դնել որպէսզի լուսաւորէ իր շրջապատը (Հմմտ Մտ 5.15), որովհետեւ Յիսուս ինք կը պատուիրէ ըսելով. «Ձեր լոյսը թող այնպէս շողայ մարդոց առջեւ, որ անոնք ձեր բարի գործերը տեսնեն եւ փառաւորեն ձեր Հայրը, որ երկինքի մէջ է» (Մտ 5.16): Սակայն միաթամանակ Յիսուս չուզեր որ Աստուծոյ շնորհքները շուներու եւ խոզերու առջեւ նետուելով կոխկռտուին, այլ կը պատուիրէ իր հետեւորդներուն, որպէսզի զգոյշ ըլլան որ զայն տարածելու իրենց աշխատանքին մէջ չանարգուին ատոնք անհաւատներու կողմէ. «Իսկ դուք երբ ելլէք այն քաղաքէն, որուն բնակիչները ձեզ չեն ընդունած, ձեր ոտքի փոշին թօթուեցէք՝ իբրեւ վկայութիւն անոնց դէմ» (ՂԿ 9.5): Քրիստոնէական կեանքի վեհ իտէալները եւ անոնց պտուղը եղող արժէքները իրենց բարձրութեան վրայ պահելու կողմէ մըն է այս բոլոր ժամանակներուն ապրող քրիստոնեաներուն համար:

Ուստի, այնքան ալ կարեւոր չէ ուրիշներու «Ի՞նչ կ'ըսեն»ը, երբ դուն քրիստոնէական բարձր արժանապատուութեամբ վստահ ես քու «Ի՞նչ կ'ընեմ»իդ եւ քրիստոնէական արժէքներդ արժեզրկումէ զերծ կը պահես համաձայն Յիսուսի երկնախօս պատուէրին:

Գրիգոր Մ. Վրդ. Զիֆթնեան

ՄԱՅՐ ԵՒ ԿՈՅՍ

Հողիս կարօտ է բարձունքներին կուսական,
Անշամանդաղ ափունքներին այն գերապանծ,
Ուր լուսաժպիտ շուշաններով շրջապատուած,
Բուրումնաւէտ մանուշակներ ոտքերի տակ,
Աւելի վեր քան արեւները բոցավառ
Կանգնած է Կոյսն անարատ եւ գորովալից՝
Մայրը մեր Տէր Յիսուսի եւ ողջ աշխարհի:

Քաջայաղթ սրբերն իրենց ձեռքերը պարզած
Շարան-շարան մօտենում են արտորանքով
Աստուածամօր սրբութեանը քաղցրածորան,
Զերմացնելու կարօտակէզ սրտերն իրենց
Զեղումներով մայրական անապակ սիրոյ
Եւ օծուելու անբծութեան մեղմիկ ցօղով՝
Ըմբռնելով շքեղ տեսքը շուշանների
Եւ ըզզլխիչ բուրմունքը մանուշակների:

Աստուածամերձ բարձունքներում անպարագիր
Հրեշտակներն են հնչեցնում նուագարան
Եւ տաղեր ասում երկինքների թագուհուն՝
Անճառելի լուսոյ Մօր, մշտական Կոյսին:
Երանելի հռչակուած մեր սուրբ Տիրուհուն:
Յիրաւի, «Քեզ երանեն ամենայն ազինք»,

*Ո՛վ սուրբըդ Մարիամ,
Մայր կուսական մաքրութեան:
Ինձ առ նաեւ թեւերիդ տակ քո մայրական՝
Երանական երամների հետ յաղթական,
Թէեւ սիրտս չէ արժանի քո սրբութեան,
Հագիս չունեմ պատշաճ զգեստ առաքինի,
Տրեխներս կեղտոտուած են տիղմերի մէջ
Քրմատիպար կաւատների խրախճանքում,
Բայց հոգիս ճախրել է ուզում տիղմերից վեր,
Հոգիս կարօտ է բարձունքներին մաքրափայլ
Եւ քո սիրուն մայրական, սրբազնասո՛ւրբ Կոյս:*

*Յօղի՛ր իմ մէջ մաքրութեանըդ ցօղը քաղցրիկ,
Նոր զգեստով ինձ զարդարիր նորափետուր,
Տո՛ւր զօրութիւն իմ ոտքերին երերացող
Հասնելու քեզ անսայթաք եւ քո միջոցով՝
Դէպի Որդին քո միածին,
Ում վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ,
Այժմ եւ յաւիտեանս: Ամէն:*

Յակոբ Ա.րբ. Գլնեան

ՀԱՅ ԿԻՆԸ ՄԻՋԻՆ ԴԱՐՈՒՆ

Տեսութիւն Հայ Սովորութեան Իրաւունքներէն

Սոյն յօդուածին մեկնակէտը կը հանդիսանայ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. Վեհափառ Հայրապետի 2013 տարին Հայ Մօր Տարի Հռչակելը եւ զանոնք առանձնացնելն ու վերարժեւորելը հայութեան ընտանեկան, ընկերային, հոգեւոր եւ ազգային կեանքէն ներս:

Վեհափառ Հայրապետը իր հռչակման տողերուն մէջ կը գրէ հետեւեալը. «Մեր ողջ պատմութեան ընթացքին, հայ մայրը հայ ժողովուրդին համար ո՛չ միայն դարձած է տիպար մայր իր կեանքին մէջ ցուցնելով հոգեւոր, բարոյական ու ազգային սրբազան արժէքներն ու առաքինութիւնները, ո՛չ միայն ան ընտանիքին ամրակուռ սիւնն է եղած ու իր գաւակներուն նուիրեալ դաստիարակը, այլ մեր պատմութեան ամենէն նակատագրական պահերուն իր օրինակելի վարձագծով, ամուր կեցուածքով, անհուն զոհողութեամբ, ֆրիստոնէական հաւատքի պահպանութեան ու պաշտպանութեան, ինչպէս նաեւ ազգաշինութեան ու հայրենաշինութեան սրբազան առաքելութեան բերած իր ամբողջանուէր ու յանձնառու մասնակցութեամբ եղած է բարձրագոյն աստիճանի յարգանքի արժանի անձ մը»:

Համեմատական իրաւագիտութեան մէջ ընտանիքի գոյացման ու զարգացման վերաբերեալ կը տիրապետէ այն կարծիքը, թէ ժամանակակից իր ամուսնական ու ազգակցական յարաբերութիւններուն մէջ, անհատական ընտանիքին նախընթացը եղած է մայրական եւ կամ մայրիշխանական ընտանիքը: Մայրիշխանութեան էական գիծը եւ սկզբունքի արժարժումը կուգայ Jacob Bachofen (1815-1887), Lewis Henry Morgan (1818-1881) եւ John Ferguson McLennan (1827-1881) գիտնականներէն: Իսկ յայտնի գիտնական Lothar Von Dargun (1853-1893) իր “Mutterrecht und Vaterrecht” հետազոտական երկի մէջ մանրակրկիտ ձեւով կ'ապացուցանէ մայրական իրաւունքներու մասին:

Շնորհիւ բազմաթիւ ազգագրական ու պատմական փաստերու եւ համեմատական հետազոտութիւններու, միանգամայն կը պարզաբանուին մարդկային հանրակեցական կեանքի երեւոյթները եւ կը լուսաբանուին զանոնք բնորոշող հասարակական յարաբերութիւնները: Նոյնիսկ մայրական ընտանիքի գոյութեամբ հնարաւոր կը դառնայ բացատրել նահապետական գերդաստանի՝ հայրիշխանական ընտանիքի գոյութիւնն ու զարգացումը պատմութեան մէջ:

Ահա այս մայրական իրաւունքը տիրապետած է նաեւ Հայ ժողովուրդի կեանքին, սովորութիւններու իրաւունքին, Հայ նահապետական գերդաստանի բարքերուն ու Հայեացքներուն վրայ եւ հոն կը գտնենք բազմաթիւ փաստեր, որոնցմէ կարելի կ'ըլլայ հետեւցնել, թէ Հայ ընտանիքի զարգացման եւ մշակութային պատմութեան մէջ եղած է շրջան մը

ուր բացառապէս գերիշխած է մայրական իրաւունքը:

Պատմագիր Ստրաբոնը իր «Աշխարհագրութեան» 11րդ գլխի 19րդ գլխուն մէջ իբրեւ փաստ կը պատմէ. «Հայերը իրենց երկրի զանազան տեղերում հիմնած ունեն մեհեաններ ի պատիւ Անահիտ դիցուհու, եւ մանաւանդ հռչակաւոր էր այդ աստուածուհու մեհեանը Աֆիլիսիւնում (Հայ պատմագիրներու «Եկեղեցաց» գաւառը): Այդ մեհեանում գտնուում են ոչ միայն երկու սեռի անձեր, որոնք իրենց նուիրել են դիցուհու սպասաւորութեանը, այլ եւ անուանի ընտանիքներ իրենց դուստրերը նուիրում են այդ դիցուհուն»:

Միջին դարուն, հայ իրաւագիտական պատմութեան մէջ հայ կնոջ իրաւական պաշտպանութեան հարցը, անհրաժեշտ չափով չէ ուսումնասիրուած: Հաւանութիւն չունենալով այս հարցի մասին առաջադրուած ամբողջական ուսումնասիրութեան, այս յօդուածով պիտի փորձենք հակիրճ քննարկում մը կատարել կնոջ քաղաքական եւ քաղաքացիական իրաւական պաշտպանութեան, ամուսնական եւ ընտանեկան իրաւունքներու եւ շահերու պաշտպանութեան, ինչպէս նաեւ ամուսնալուծման հարցին շուրջ, որոնք կարգ մը աշխատասիրութիւններով որոշ չափով լուսաբանած են շարք մը խնդիրներ:

Մեր միջնադարեան իրաւագիտական գրականութեան գլխաւոր աղբիւրները կը նկատուին Մխիթար Վրդ. Գոշի եւ Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրքերը: Սակայն, պէտք է նշել, որ Դատաստանագիրքերը ընդհանրապէս քաղաքացիներուն ոչ թէ իրաւունքը կը պաշտպանէին, այլ օրինազանցումներու պարագային անոնց յանցանքին աստիճանը կ'որոշէին եւ համապատասխան պատիժները կը սահմանէին: Հետեւաբար, Դատաստանագիրքերու հատուածներէն կարելի է եզրակացնել քաղաքացիի իրաւունքներուն բնոյթը:

Հայ կնոջ իրաւական վիճակի տնտեսական հիմերը յստակօրէն ձեւակեպուած են Մխիթար Վրդ. Գոշի կողմէ, որոնք բխած են հայ կեանքի կենցաղային իրաւունքներէն եւ կնոջ կուտան զանազան լիազօրութիւններ: Դատաստանագիրքին հեղինակը տուեալ խնդիր մը քննելէ յետոյ՝ կը համեմատէ շրջապատի ժողովուրդներուն, նման օրէնքներու հետ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱԻԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Դաւիթ Ալավկայ որդիի ՀԱ. կանոնը, ինչպէս եւ Մխիթար Գոշ եւ Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրքերը կը պաշտպանեն այն տեսակէտը, թէ կինը չի կրնար քահանայ ըլլալ, գինուորական դառնալ, շուկային մէջ առեւտուր ընել, եւայլն... Կինը ոչ միայն չէր կրնար դատաւոր ըլլալ, այլ նոյնիսկ վկայ կանչուիլ դատարան:

Մխիթար Գոշ, կինը վկայ կանչելու հարցին առնչութեամբ կ'ըսէ, թէ կիները դիւրագրգիռ են եւ դիւրութեամբ թիրիմացութեան մէջ կ'իյնան, սակայն այս տեսակի մօտեցում կիներու նկատմամբ, գոյութիւն ունեցող

ընդհանուր հայեացքներ էին: Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրքին մէջ (յօդ. 78) կ'ըսէ, թէ տղամարդը գլուխն է, իսկ կինը՝ ոտքերը, ինչպէս ոտքերը գլխուն ենթարկուած են, այնպէս այլ կինը՝ մարդուն: Այս իրաւական օրէնքը անոր Դատաստանագիրքի գլխաւոր սկզբունքներէն մէկն է եւ անոր հիման վրայ շատ հարցեր յաճախ լուծուած են ի վնաս կնոջ, զայն տղամարդու հետ անհաւասար դրութեան մէջ դնելով:

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱԻԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ժառանգի իրաւունքը վճռական նշանակութիւն ունեցած է եւ կարելի է նշել ընդհանուր բնոյթ կրող ձեւերը:

Ժառանգական իրաւունքը կը սահմանուէր հայրական գիծով եւ երբեք՝ մայրական: Ժառանգական իրաւունքը կրողը կինը չէր, այլ միայն տղամարդը: Այդ հանգամանքը նախատեսուած է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի 118, 119 եւ այլ յօդուածներու մէջ: Հետեւաբար, տղամարդը կրնար ըստ իր ցանկութեան կտակել իր կեանքի ընթացքին ձեռք բերած ընդհանուր սեփականութիւնը, քանի որ կտակի առկայութեան դէպքին ժառանգի հարցը բացառապէս կը լուծուէր անոր հիման վրայ: Երբ կինը իր հետ օժիտ կը տանէր, այդ բաժինը ամուսինին կ'անցնէր, իսկ եթէ կինը մահանար՝ ժառանգը (օժիտը) կ'երթար երեսային: Երեսայ չուեննալու պարագային՝ կը վերադարձուէր ծնողներուն կամ եղբօր:

Անհատական եւ ընկերային կեանքին մէջ այն քանի մը սահմանափակումները, որոնց կը հանդիպինք Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքին մէջ, աւելի կրօնա-բարոյական եւ խրատական բնոյթ ունին: Դատաստանագրքին գծած պատկերը, կնոջ ժառանգական իրաւունքի եւ տնտեսական վիճակի վերաբերեալ, պարզօրէն կը նկատուի, որ բոլոր պարագաներուն՝ կինը նկատուած է տղամարդուն հաւասար, ուրեմն կեանքի այլ պարագաներուն մէջ, անոր իրաւունքները բնականօրէն հաւասար պիտի ըլլան տղամարդուն:

Կարելոր է պարզել, որ կինը, որպէս անհատ եւ հասարակութեան անդամ, իրաւունք ունէ՞ր իր ունեցուածքը ազատօրէն տնօրինելու եւ օգտագործելու ցանկացած նպատակներու համար: Այս հարցի դրական պատասխանը թէեւ տրամաբանօրէն կը բխի Դատաստանագրքի յօդուածներէն, բայց, բնականաբար, Դատաստանագրքերը չէին կրնար անոնց փաստացի գործադրութեան դէպքեր ներմուծել իրենց մէջ: Կնոջ գոյքային իրաւունքի ազատ գործադրման փաստերը կրնային ըլլալ զանազան գործարքներու վերաբերող արխիւային փաստաթուղթերու մէջ, բայց ինչպէս յայտնի է, Հայաստանի միջնադարեան շրջանին վերաբերող նման նիւթեր գրեթէ չեն պահուած:

Այդ կարգի փաստաթուղթերէն մեզի հասած բեկորներ վանական «Քիւթիւկներ» են (վաւերագրային արձանագրութիւններու տեսք) եւ Ստ. Օրբելեանի «Պատմութեան» մէջ արձանագրուածները, որոնք հա-

սարակութեան կեանքին, վանքերու եւ եկեղեցիներու հետ կապուած գործարքներու կը վերաբերին: Ամէն պարագային, կը տեսնենք, որ այդ բնագաւառի բոլոր տեսակի գործարքներու մէջ կիները հանդէս կուգան որպէս իրաւագօր անհատներ:

ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ ԵՒ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐՈՒ ԵՒ ԾԱՀԵՐՈՒ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Քրիստոնէութեան ճանաչումէն յետոյ, Հայ եկեղեցին փորձեց եւ պայքարեցաւ հին վատ սովորութիւններու դէմ, որպէսզի տղամարդն ու կինը հաւասար իրաւունքներ ունենան:

Ս. Սահակի 27րդ կանոնով, պէտք էր, որ աղջիկն ու տղան զիրար ճանչնային եւ իրենց փափաքով ամուսնանային, հակառակ անոր, որ հօր հրամանը անհրաժեշտ էր (Շահապիվանի 447-ի ժողով):

Ազգականական ամուսնութիւնները արգելուած էին (Աշտիշատ 365-ի եւ Շահապիվանի 447-ի ժողովներ), ինչպէս նաեւ մանկահասակներու ամուսնութիւնը:

Եկեղեցին պայքարած է նաեւ ամուսնական անհաւատարմութեան դէմ: Այս օրէնքը աւելի ծանր եղած է կնոջ պարագային: Եթէ աղջիկը իր կուսութիւնը կորսնցուցած էր, պէտք էր ստուգել ու ապա յայտարարուէր՝ զրպարտութիւններ չըլլալու համար:

ԱՄՈՒՍՆԱԿՈՒԾՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՅԸ

Տղամարդը ապահարգանի աւելի լայն իրաւունք ունէր քան կինը: Ապահարգանի իրաւունքը սկսած է Ե. Դարուն եւ ընդլայնուած է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքին մէջ:

Երբ տղամարդը առանց պատճառի կը ձգէ իր կինը՝ պարզապէս ուրիշ կնոջ մը հետ ըլլալու համար, այդ պարագային տղամարդը պարտաւոր էր իր բոլոր ունեցուածքը կնոջ յանձնել: Ամուսինը պարտաւոր էր եօթը տարի սպասել ու ապա եկեղեցոյ հրամանով ամուսնանալ՝ տուգանք մը վճարելով: Երբ կինը առանց օրինական հիմքի ձգեր ամուսինը, այդ պարագային կինը մնայուն ստրուկ կը դառնար ամուսինին: Ամուսնական յարատեւութեան ընթացքին, երբ ամուսինը հիւանդանար եւ գաղտնի պահած ըլլար այդ հիւանդութիւնը կնոջմէն, ապա կինը իրաւունք ունէր ձգելու ամուսինը եւ ամուսնանալու ուրիշ մէկու մը հետ, իսկ մարդը պէտք է ապաշխարէր երեք տարի: Եթէ կինը հիւանդանար, ամուսինը ցմահ պարտաւոր էր հոգալու ու ապա ամուսնանալու: Սակայն, միայն հարուստ մարդը կրնար այդ հնարաւորութիւնը ունենալ:

Այսպէս, միջնադարեան հայ իրաւունքին մէջ, շեշտուած դասակարգային մօտեցումով հանդերձ, յառաջդիմական քայլեր կատարուած են կնոջ ազատութեան, կեանքի, առողջութեան, պատիւի ու արժանապատուութեան պաշտպանութեան հարցերուն մէջ:

19րդ եւ 20րդ դարերու սկիզբը, հայ կնոջ իրաւական վիճակի մասին հաւաքուած ազգագրական նիւթերը եւ անոնց հիման վրայ կատարուած ուսումնասիրութիւնները տխուր պատկեր մը կը ներկայացնեն հայ կնոջ իրավիճակի մասին: Միայն Հաքահաուզէն, որ ճամբորդած է Կովկաս յատկապէս ժողովրդական կենցաղ եւ սովորութիւններ ուսումնասիրելու նպատակով, հայ կնոջ վիճակը կը նկարագրէ նպաստաւոր պայմաններով: 1843 թուականին, ան եղած է Քանաքեռ եւ լուրջ հայեցողութեամբ կատարած է իր դիտումները եւ անոնց հիման վրայ հետեւցուցած է իր եզրակացութիւնները: Գերմանացի այս գիտնականը հետեւեալ ձեւով կը դիտէ հայ կնոջ իրավիճակը. «Հայկական գերդաստանին մէջ կիներու վիճակը տարբեր է շրջապատի այլ ժողովուրդներուն համեմատած. հայուհիները ունին հաւասարութիւն եւ գերդաստանի շահն ու վաստակը համօրէն տան սեփականութիւնն է»:

Գալով միջնադարեան ազբիւրներուն, ժողովուրդի ներքին կեանքի պատկերը շատ քիչ շօշափուած է: Հետեւաբար, սահմանափակ նշումներ կարելի է գտնել կիներու իրաւական վիճակին վերաբերեալ:

Սակայն, այդ պակասը կը լրացնեն, մասամբ, դատաստանագրքերը, վիճական արձանագրութիւններն ու ձեռագրական յիշատակարանները:

Միջնադարի աւատապետական պայմաններուն մէջ, քաղաքական եւ վարչական ղեկավարումի մենաշնորհը կը գտնուէր տիրող աւատական դասակարգին ձեռքը եւ հիմնականին մէջ՝ ժառանգաբար. ժառանգական իրաւունքին վրայ խարսխուած էր թագաւորի եւ աւատականներու կողմէ բոլոր կարգի պաշտօնեաներուն նշանակումի գործը:

Ընկերային բարձր դասակարգին մէջ, կինը յարաբերաբար տնտեսապէս ապահովուած էր: Հայ աւատապետ կինը ընտանիքին մէջ, նահապետի կողքին, նոյն հրամայողն էր, ինչպէս երիտասարդ կիներու, այնպէս ալ տղամարդոց: Ան, սովորաբար, իր հօր տունէն որպէս օժիտ միասին կը բերէր անշարժ եւ շարժական հարստութիւն, որուն տնօրինումի իրաւունքը իրեն կը պատկանէր եւ այդ իր իրաւունքը ազատօրէն կը գործադրէր: Նահապետական գերդաստանի այս կազմակերպութիւնը յատուկ եղած է աւատիրական դարաշրջանին մէջ ապրող բոլոր ժողովուրդներուն: Ասոր պէտք է աւելցնել նաեւ, որ օրէնք, մշակոյթ, գրականութիւն եւ դպրոց կը գտնուէին հոգեւորականութեան ձեռքին մէջ:

Միջնադարեան կնոջ իրաւական վիճակը միաժամանակ պէտք է համեմատել նոյն դարաշրջանին եւ նոյն պայմաններու մէջ ապրող տղամարդու վիճակին հետ եւ ոչ թէ 19րդ դարու եւրոպացի կիներու իրավիճակին հետ:

Միջնադարեան կիներու իրաւական վիճակի խնդիրը պարզելու համար, շատ կարեւոր է հետեւեալ հանգամանքը. կինը որպէս անհատ եւ քաղաքացի, ինչ չափով ազատ էր եւ կրնար մասնակցիլ ընկերային

գործերուն:

Այս խնդրին կապակցութեամբ լաւագոյն փաստերը կը պարունակեն մեր վիմական արձանագրութիւնները, որոնք այս պարագային նոյն արժէքը ունին, ինչպէս դատական արձանագրութիւնները: Վիմական արձանագրութիւններուն մէջ, սկսած Թ. դարերէն մինչեւ գրեթէ ԺԶ. դարու վերջաւորութեան գրուած, կան հարիւրաւոր փաստեր, որոնց մէջ արձանագրուած է կիներու ազատ մասնակցութիւնը ընկերային արժէք եւ բնոյթ ունեցող ձեռնարկներու մէջ: Այս յօդուածի սահմանները անշուշտ չեն թոյլատրեր մէջբերել այդ բոլոր փաստերը, այդ պատճառով ալ մենք կը խմբաւորենք անոնք ըստ իրենց բնոյթին, իւրաքանչիւր խումբէն սակաւաթիւ օրինակներ մէջբերելով: Հարկ կը համարինք աւելցնել, որ յաճախ կարծիքներ յայտնուած են, թէ Միխիթար Գոչի Դատաստանագիրքը աւելի գրական եւ անհատական երկ է, իսկ անոր գործադրելի ըլլալը կասկածի տակ առնուած է: Մենք պիտի նշենք նաեւ այնպիսի վիմական փաստեր, որոնք լիովին կ'առնչուին Դատաստանագրքի յօդուածներուն:

Անիի Առաքելոց եկեղեցիի արեւելեան պատին, ամուսնալուծումի մասին գրուած է հետեւեալ օրէնսդրական արժէք ունեցող արձանագրութիւնը, որ լիովին կը համապատասխանէ Դատաստանագրքերու յօդուածներուն, որով կը հաստատուի այդ յօդուածներուն գործադրելի հանգամանքը: Ահա այդ վիմագիրը ամբողջութեամբ. Թիւ ԶԻԶ (տարեթիւ 1277): «Շնորհիւն Աստուծոյ ես տէր Գրի(գոր արքեպիսկոպ)ոս մայրաքաղաքիս Ան(ւոյ) պատրոն Փախրադիմիս եւ քահան(այից քաղաք)եացս արձանագրեցաւ ի վերայ եկեղեց(ւոյ)ս. Եթէ այր զ)կին թողու... Զինչ բաժինք լինի (տայ նմա, եւ թէ կին) զայրն... տայ յերկին: Եթէ ոք (հակառակ կայ գրոյս) դատի յԱստուծոյ»:

Ազգագրագէտ Ե. Լալայեան, Գողթան դաւառի Փառակա գիւղին մէջ գրի առած է հետեւեալ հետաքրքիր փաստը. «Փառակայում աւանդաբար պատմում են, թէ հին ժամանակներում իրենք աղջիկներն էին ընտրութիւն անում եւ ոչ թէ տղաները: Եւ ում հետ որ կամենում էին ամուսնանալ, գնում էին նրա տան երդիկից մլաւում: Ուշագրաւ է նաեւ այն, որ Ալեքսանդրապոլում երբ մի աղջկայ համար կամենում են ասել թէ ցանկանում է ամուսնանալ՝ հեգնում են, թէ մըռնիաւու է կանչում»:

Այս երեւոյթին համազօրներ կարելի է գտնել ժողովրդական բանահիւտութիւններու մէջ հանդիպող հերոս կիներու օրինակներուն մէջ, բայց ոչ գրաւոր աղբիւրներուն մէջ: Չափազանց հետաքրքիր է, որ վիմական արձանագրութիւններու մէջ կայ հաղորդում մը, որ կ'առնչուի այս երեւոյթին: Քանի որ այս արձանագրութիւնը նոյնպէս չէ հրատարակուած. «Փաթշախին երկար կենացն. Արդուն աղին եւ Սախպիւանին: Կաման Աստուծոյ Տէր Սարգիս, որդի Մագիստրոսին զայս հաստատեցի. սահման էր ի սկզբանէ, որ հարսն առնուր գիրամանն, շատ

խեղճ եւ անպատեհ բան լինէր. գայս հաստատեցի, որ կտրիճն առնու գիրամանն եւ այլ բոնապասկ առնել ոչ ունի ո՛ք իշխանութիւն: Որ գգրեալս մեր խափանէ՝ ի յիմոց կամ յօտարաց, Գ. հարիւր. ԺԸ (310) Հայրապետացն նգովեալ եղիցի» (Դիւան, Կ. 19):

Միջին դարերուն, անհատի մը գործունէութեան ամէնէն ակնառու ասպարէզը ընկերային նշանակութիւն ունեցող շինարարութեան մը մասնակցումն էր եւ անոր հովանաւորումը, որուն իբր արդիւնք, ունինք մեծ քանակով պատմական բարձրարուեստ յուշարձաններ, որոնք բերդեր ու պարիսպներ են, վանքեր ու եկեղեցիներ, խաչքարեր, եւայլն... Այդ մեծամեծ աշխատանք եւ նիւթական միջոցներ պահանջող շինարարութիւնները Հայաստանի մէջ, կատարուած են համաժողովրդական ջանքերով, եւ հայ կինը իր ներդրումը ունեցած է այդ գործին մէջ, որպէս իրաւասու քաղաքացի:

Սանահինի նշանաւոր կամուրջը, օրինակ, շինել տուած է Վասնենի թագուհին՝ 12րդ դարու վերջին տասնամեակին: Նման շինարարութիւն մը, աւելի համեստ ծաւալով, կատարուած է Ղարաբաղի մէջ, Հագրութի գիւղի սահմանին վրայ: Վանքեր ու եկեղեցիներ կառուցանել տուող կիներու անուններ կարելի է տասնեակներով յիշատակել:

Գանձակի շրջանի Հովգար գիւղի եկեղեցիի պատին գրուած խաչքարերէն մէկուն վրայ գրուած է. «Թւ.: Ո՛ր: (1155) Անուամբն Աստուծոյ եւ Մարգարիտ, դուստր Ուխտիկայ կանգնեցի սուրբ նշանս...»:

Գորիսի շրջանի Շնհեր գիւղի վանքին մէջ խաչքարի մը վրայ գրուած է. «Ես Հոգեղեղ կանգնեցի գխաչս հաւր իմ խոցաղեղա...թւ. Զէ (1258):

Նախիջևեանի շրջանի Նորս գիւղին մէջ, եկեղեցիին մօտ կանգնած խաչքարին վրայ գրուած է. «Թւ. ԶԻԳ (1274) Ես Արեւիկ կանգնեցի զսուրբ խաչն վասն հոգւոյ խնկիկին»:

Բագմաթիւ արձանագրական փաստեր կան նաեւ այն մասին, որ կիներ լիբրաւ մասնակից եղած են առուծախի. օրինակ մը այդ մասին որ գրուած է Աշտարակի «Մարինէ» եկեղեցիի պատին. «Ի թւ. ԶԿ: (1311) կամաւ ամենակալին Աստուծոյ եւ Տիկնացտիկին, ամուսին Արջուկին միաբանեցայ սուրբ Մարիանէիս եւ ետու զՓարասանց այգոյն կէսն. Ի ՄԳձ: (300) սպիտակ գնեցի եւ տուի...»:

Հետաքրքիր է, որ անցի կանայք վանքերուն նուիրած են այնպիսի կալուածներ, որոնք քաղաքային միջավայրին յատուկ են. «Ես Մամախաթունս, դուստր Խաչերեսին, ետու զիմ կուղպակն, որի փողոցկտերն է, ի բազմոց...»:

Ինչպէս յայտնի է, հայ վիմական արձանագրութիւններու ամենամեծ եւ համեմատաբար լրիւ ժողովածուն Կ. Կոստանեանցի «Վիմական Տարեգիր»ն է, որուն մէջ ամփոփուած են 6րդ դարէն մինչեւ 18րդ դարերը ներառեալ թիւով 1328 արձանագրութիւններ: Այդ արձանագրութիւններուն մէջ 500 անգամ յիշատակուած են կիները, որպէս առանձին

գործիչ կամ գործակից: Թիւերու այս համեմատութիւնը ինքնին պերճախօս ապացոյց է հայ կնոջ իրաւական ազատ վիճակի եւ ընկերային ներգործօն դերին:

Հայ կնոջ իրաւական վիճակի մասին կը համադրենք հետեւեալ եզրակացութիւնները.

1. Միջին դարերուն, որպէս ընկերական կառոյց, կը տիրէր նահապետական գերդաստանի ձեւը, ուր ժառանգական նոյնպէս տիրող օրէնքով, գերդաստանի աւագը կը գտնուէր ղեկավարի դերին մէջ, իսկ կրտսեր անդամները՝ տղամարդ թէ կին, հաւասարապէս կ'ենթարկուէին տան աւագի իշխանութեան:

2. Ինչպէս միջնադարեան Հայ Դատաստանագրքերու, այնպէս ալ անոնց յօդուածներու կիրառման վերաբերեալ արխիւային եւ այլ օժանդակ աղբիւրներու մէջ, իրաւական ոչ մէկ սահմանաթակում կայ կիներու վերաբերեալ, ընդհակառակը՝ ինչպէս դատարանի առջեւ, այնպէս ալ ընկերային գործունէութեան բոլոր բնագաւառներուն մէջ կինը ներկայ է որպէս լիիրաւ քաղաքացի:

3. Հայ կինը գրաւոր եւ աւանդական օրէնքով, հաւասար մաս ու բաժին ունեցած է թէ հօրենական տան ընդհանուր ունեցուածքին եւ թէ ամուսնութեամբ ստեղծուած նոր ընտանիքին մէջ:

Միայն երիտասարդ կինը խիստ պայմաններու մէջ գտնուած եւ փակուած կեանք վարած է վերջին դարերուն. պատճառը պատմական դժբախտ իրականութիւնն է որ դարեր շարունակ հայ ժողովուրդին վրայ բռնացած են բարբարոս, միայն յաղթանակի օրէնք ճանչցող օտարները, ստեղծելով կողոպուտ, առեւանգում եւ բռնաբարութիւններու մղձաւանջային մթնոլորտ: Այդ պայմաններուն մէջ ապրող հայութիւնը, իր նահապետական կենցաղի բերումով, ծայրայեղօրէն բժախնդիր՝ կիներու բարոյական մաքրութեան, հարկադրուած է երիտասարդ կիները փակել տան չորս պատերուն մէջ, ոչ միայն ծածկել, այլեւ երբեմն դիտաւորեալ կերպով ալ այլանդակել անոր Ֆիզիքական գեղեցկութիւնը, զերծ պահելու համար բիրտ աչքերէն եւ հարեմի դժոխային վախէն:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. Վեհափառ Հայրապետ հայ մօր մասին կը գրէ. «Հայ մայրը հոմանիշ է յախտեական արժէքներու ու երկնատուր արժանիքներու, գերագոյն իտելալներու ու նուիրական ձգտումներու, վեհ առաքինութիւններու ու ամուր սկզբունքներու: Հայ մայրը պատուանդանն է մեր գոյութեան, աղբիւրը մեր գօրութեան, միջնաբերդը մեր ինքնութեան, ներշնչարանը մեր պայքարին: Արդ, առանց հայ մօր ճառագայթող ներկայութեան երա՛շտ է մեր կեանքը: Առանց հայ մօր մարդակերտումի ու հայակերտումի առաքելութեան անգո՛յն է մեր կեանքը: Առանց հայ մօր յանձնառու մասնակցութեան աղբա՛տ է մեր կեանքը»:

Տանիա Օհանեան

ԿԷՍԿԷՄՆԵՐ

Կէսկէսները գլխաւորաբար Հռոմկլայի, Ճիպլինի, Արահի, Հայնիի եւ Քէշիշլիքի մէջ ապրող հայ գիւղացիներ էին, կրօնքով կէս քրիստոնեայ եւ կէս մահմետական: Անթէպ քաղաքին մէջ ալ կը գտնուէին անորոշ թիւով ընտանիքներ: Անոնք կը հագնէին տաճիկներու պէս, բայց կը խօսէին հայերէն, մանաւանդ կիները, որոնք ուրիշ լեզու չէին գիտեր, խարած ըսուած հարկը չէին տար, այլ կալուածատուրք միայն կը վճարէին:

Կէսկէսներու ծագման մասին պատմական տեղեկութիւններ յայտնի չեն: Առաջին անգամ ժէ. դարու սկիզբը կը տեսնենք որոշ յիշատակութիւններ անոնց վերաբերեալ:

Առաջին յիշատակողն է Լեհացի Սիմէոն Դպիր, որ 1616ին Երուսալէմի ուխտագնացութենէն վերադարձին կը յայտնէ, թէ իրենց խումբին հետ կային նաեւ Կէսկէսներ: «Էին ընդ մեզ եւ Տաճիկքն, որ Կէսակէս կոչին. սոքա եւս ուխտ եկին յԵրուսաղէմ մեծաւ հաւատով, Հայոց լեզու խօսէին, թուրքնակ չի գիտեն, եւ են երկրէն Հռոմկլու. գտղայս նախ թլփատել տան եւ ապա մկրտեն՝ ըստ Խրտոցն. երթան յեկեղեցիս եւ ի մէջիթ, մեռելոցն՝ քահանայից տան նախ կատարել, եւ ապա զայ իմամն՝ թաղել տանի, եւ զայն առնեն վասն երկիւղի» (Ուղեգրութիւն, էջ 306-7):

Երկրորդ յիշատակութիւնը դրուագ մըն է Հռոմկլայի Կէսկէսներուն մասին, որ կը գտնուի Ս. Յակոբեանց Ձեռագրատան թիւ 1378 Նոտրագիր Քարոզագրքին «Յաղագս սքանչելեացն զոր եղեւ մեծի ճգնաստան Սբ. Ուխտին Մեծյորայ» վերնագրուած գլուխին մէջ:

Այնտեղ կը պատմուի թէ Հռոմկլայի կողմերը Կէսկէս կոչուած ժողովուրդ մը կայ, որոնք ունին քրիստոնէական մկրտութիւն, կը հաւատան մարդեղութեան, Քրիստոսի ծնունդէն մինչեւ միւս անգամ գալուստը, քրիստոնէական օրէնքը եւ կրօնքը լիով ունին իրենց մէջ ծածկապէս, եւ արտաքնապէս կ'ապրին իբրեւ Իսմայէլացիներ:

Երբ որ սուլթան Մուրատ (1622-1639) որ սուլթան Իպրահիմի (1639-1648) եղբայրն էր, եկաւ եւ բանակեցաւ Ամիթ ձմրան միջոցին, ոմանք մօտեցան թագաւորին եւ չարխօսեցին, ըսելով թէ Հոս ժողովուրդ մը կայ, անունով միայն տաճիկ, որոնք քրիստոնէական սովորութիւններուն կը հետեւին, կը մկրտուին եւ պալասանի իւղով կ'օծուին, եւայլն:

Թագաւորը բարկութեամբ կը հրամայէ որ անոնց գլխաւորները իր մօտ կանչեն, եւ դահլիճներուն ալ լուր կը ղրկէ, որ գան եւ սպաննեն զանոնք: Կանչուած մարդիկը յուզուած կ'աղաղակին. Տէր արքայ, թող տուր որ խօսինք, եւ իմանանք թէ ինչ է մեր յանցանքը, եւ մենք պատրաստ ենք հնազանդելու քու հրամաններուդ:

Թագաւորը կը յայտնէ ինչ որ լսած էր իրենց մասին: Եւ անոնք անմիջապէս ջուր կ'ուզեն, կը լուացուին, եւ թագաւորին առջեւ կը կատարեն աղօթքի հինգ ժամերը: Եւ նա մեղմացած կը հարցուվորձէ

այագմայ ջուրի լուացման եւ պալասանի իւղով օծման մասին: Լսելով ամբաստանեալներուն տուած բացատրութիւնները՝ թագաւորին սիրտը կը քաղցրանայ անոնց հանդէպ, եւ չարախօսները յանդիմանելով կ'ըսէ, եթէ ես ալ գտնեմ լաւ ջուր՝ կը լուացուիմ, եւ պալասանի իւղ գտնեմ՝ կ'օծուիմ, որովհետեւ օգտակար է մարդուն առողջութեան: Եւ այդպէս կը պապանձեցնէ չարախօսները:

Յետոյ արքունական հրամանագիր մը կու տայ անոնց, որ ինչպէս տեսած են իրենց նախնիքներէն այնպէս ընեն, եւ ոչ ոք չհամարձակի անոնց կարգն ու կրօնքը հարցափորձել, բայց միայն թող կատարեն հինգ ժամերու աղօթքները (Հմմտ. Յուցակ Զեռ. Ս. Յակոբեանց, Ե. Հատոր, 1971, էջ 23):

Այդպէս արտօնուած՝ Կէսկէսները իրենց գոյափիճակը կը պահպանեն մինչեւ այս դարուն սկիզբները, գլխաւորաբար ձիպին գիւղին մէջ:

Կէսկէսներու մասին բաւական ընդարձակ տեղեկութիւններ տուած է Հ. Ղուկաս Վ. Ինճիճեան (Աշխարհագրութիւն Չորից մասանց Աշխարհի, Ասիա, Ա. Հատոր, 1806, Վէնէտիկ, էջ 341-343, եւ 377): Իսկ շատ հակիրճ տեղեկութիւններ արձանագրած են քանի մը գրողներ, ինչպէս Դ. Խաչկոնց (Ընդարձակ Օրացոյց Ազգ. Հիւանդանոցի, 1902, էջ 206): Ե. Քասունի (Պատմութիւն Անթէպի Հայոց, Ա. Հատոր, 1953, էջ 77): Փառէն Եպս. Մելքոնեան (Նոյն, էջ 346): Ն. Մանուկեան (Նոյն, էջ 604, եւ Հայ Անթէպ, թիւ 29, 1968, էջ 63): Ոգնի (Հայ Անթէպ, 1969, թ. 37, էջ 11):

Համադրելով այդ տեղեկութիւնները, կարելի է ըսել, որ Կէսկէսները, իբրեւ քրիստոնեայ,

1.- Մկրտել եւ դրոշմել կու տային իրենց զաւակները, դնելով ընդհանրապէս աստուածաշնչական միջազգային անուններ:

2.- Կը հաւատային Քրիստոսի մարդեղութեան, ծնունդէն մինչեւ երկրորդ գալուստը:

3.- Իրենց գլխուն վրայ Աւետարան կարդալ կու տային:

4.- Ս. Գիրք կը կարդային տան մէջ:

5.- Հայ Եկեղեցւոյ պահքերը կը պահէին ընդհանրապէս, իսկ Առաջաւորի Պահքին երեք օր ծոմ կը կենային:

6.- Հայ վանքերուն ուխտի կ'երթային մեծ հաւատքով, մանաւանդ Երուսաղէմ, եւ Հռոմկլայի Ս. Ներսէսին:

7.- Պսակի օրհնութիւնը նախապէս կը կատարէին եկեղեցւոյ մէջ գիշերը, քահանայի ձեռքով:

8.- Կիրակի օրերը կ'երթային էհնէշի կամ ձիպինի եկեղեցին, ներկայ կ'ըլլային պատարագին, երեսնին կը խաչակնքէին, ծնրաբրութիւն կ'ընէին, եւայլն: Իսկ Աւագ Հինգշաբթի գիշեր յատուկ պատարագ մատուցանել տալով կը հաղորդուէին:

9.- Սիսի կաթողիկոսին նուիրակէն մեծ յարգանքով կ'ընդունէին

Ս. Միւռոնը, եւ իւրաքանչիւր գիւղ 50 դրշ. ողորմութիւն կու տար:

10.- Հիւանդութեան պարագային գիշերը քահանայ կը բերէին, կը խոստովանէին եւ կը հաղորդուէին:

11.- Տաճկական թաղումէն ետքը քահանան կը տանէին եւ մեռեալին գերեզմանին վրայ կատարել կու տային թաղման կարգ: Կամ, ըստ Սիմէոն Դպրի, նախ քահանան կը կատարէր հոգեհանգստեան պաշտօն, եւ ապա իմամը կու գար եւ կը տանէր թաղելու:

Իսկ իբրեւ մահմետական,

1.- Թշվառու կու տային իրենց զաւակները, անոնց ութ կամ ինը տարեկան ըլլալուն:

2.- Լուացում կը կատարէին աղօթքէն առաջ:

3.- Օրը հինգ անգամ աղօթք կ'ընէին, սահմանեալ ժամերուն, մզկիթի մէջ կամ այլուր:

4.- Քրիստոնէական պսակէն ետքը Ուրֆա երթալով կ'ամուսնանային տաճկական օրէնքին համաձայն:

5.- Երբ մէկը մեռնէր, քաղաքէն իմամը կը կանչէին եւ թաղել կու տային իբրեւ տաճիկ:

Թըքահայոց տարագրութեան շրջանին Ճիպլինի Կէսկէսներն ալ ենթարկուած են նոյն աղէտին եւ դատապարտուած բնաջնջումի:

* * *

Կիպրոսի մէջ եւս գոյութիւն ունէին տեսակ մը Կէսկէսներ, քսաներորդ դարու սկիզբը, ըստ Բակուրանի. « Լարնաքայի մօտերը եւ ուրիշ տեղեր կը բնակին տարբեր հասարակութեան մը անդամներ, որոնք կ'ըսուին Լիւօ-Բամբաբի (կանեփ-բամպակ), եւ կէս-մահմետական կէս-քրիստոնեայ կրօնք մ'ունին. թշվառութեան եւ մկրտութեան, նիքեաի եւ պսակի, օրուցի եւ պահքի պահանջումները միանգամայն կը կատարեն: Անգլիական վարչութեան ներքեւ ասոնցմէ շատ քիչեր դարձած են քրիստոնէութեան: Ասոնք բռնի իսլամացած լատիններու ցեղէն են» (Կիպրոս կղզի, Նիկոսիա, 1903, էջ 18):

Նորայր Արք. Ծովական
«Վանատուր»

ԸՆՏԱՆԻՔ՝ ԱՌԱՋԻՆ ԳՊՐՈՑ

«Տուն եւ ընտանիք մի փոքրիկ թագաւորութեան երկիր ու սահման է, որոյ նահապետական աթոռին վերայ կը նստին ծնողք, հայր իբրեւ թագաւոր եւ մայրն իբրեւ թագուհի. եւ կը կառավարեն հպատակ ընտանիքը: Սոյն ընտանեկան պալատին ու թագաւորութեան մէջ ոչ ոստիկան կայ, ոչ սուր, ոչ բռնութիւն, ոչ գաւազան, այլ ամենուն տեղ հայրական սէր եւ մայրական գորովն է, դաստիարակ եւ խրատ՝ ծնողաց կենդանի օրինակն է»:

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Ինչքան կենդանի ու պատկերաւոր բնութագրումը՝ ընտանիք հասկացողութեան, զոր ամենայն հայոց Խրիմեան Հայրիկ աւելի քան մէկ դար առաջ սպառիչ կերպով ձեւակերպած եւ յանձնած է թողութին:

Աշխարհի բովանդակ մարդկութիւնը, անկախ՝ ցեղային, լեզուային եւ գոյնի տարբերութիւններէն, ունի սրբագործուած պատարագի երեք խորաններ, նուիրուած՝ ընտանիք, դպրոց եւ հաւատք իմացումներուն: Երեքի պահանջն ալ մարդ արարածին հետ ծնած եւ կրած են ժամանակներու ազդեցութիւնը՝ ըստ ձեւի եւ ըստ բովանդակութեան:

Մարդիկ հասունութեան տարիքին կարիքը կը զգան կեանքի ընկերոջ:

Երիտասարդութիւնը՝ ամուսնանալով, փոխադարձաբար իրարու կուտան իրենց անձին պտուղը եւ անով զիրար աւելի կը սիրեն. եւ այդ պտուղն ալ կը դառնայ գրաւականը այդ անդաւաճան միութեան:

Հայր եւ մայր դարձած ծնողքը ունի բնութեան կողմէ շնորհուած նուիրական առանձնայատկութիւններ, որոնք անփոխանցելի են: Ասոնց մէջ գլխաւորներն են.

1. Անդրանիկ դաստիարակի շնորհը: Կոյր ծնուած գաւակներուն աչքը բանալ դէպի բարին: Սիրտն ու հոգին բանալ առաքինութեան ճամբուն վրայ, կրթել զանոնք առաքինութեամբ, որպէսզի կարող ըլլան զանազանել, լոյսը՝ խաւարէն, բարին՝ չարէն:

2. Սէրը տարածելու ընդունակութիւն: Կաթնկեր մանուկը թէպէտ հարկ եղած գիտակցութիւնը չունի, սակայն տակաւին մօր գիրկին մէջ բնազդով կը զգայ ու կը ճանչնայ ՍէրԸ: Այս ճանաչողութենէն ալ կը յառաջանայ ծնողասիրութեան զգացումը, որ ժամանակի ընթացքին կը զօրանայ ու կը բերեղանայ, եթէ ծնողք-գաւակ փոխյարաբերութիւնը ընթանայ բնականոն կերպով: Զաւակը կը գիտակցի, որ իր գոյութեան պատճառը ծնողներն են. ուստի ինք պարտական է անոնց: Անոնց նկատմամբ իր ունեցած սէրը ոչ մէկ բանի հետ պիտի պայմանաւորուի եւ ոչ ալ չափուի: Ծնողքի եւ զաւակի միջեւ ամենէն զօրաւոր կապը՝ արեան եւ կաթի կապն է: Ծնողքի եւ զաւակի միջեւ սիրոյ ճամբան չի խափանուիր, որքան ժամանակ որ այդ ճամբայէն կը հոսին մայրական կաթն ու արիւնը:

Հին ժամանակներուն, Կի՛նԸ՝ իբրեւ մայր, չունէր դիրքի գերակա-

յուլիսին: Մովսիսական օրէնքով կիրնը, երբ արու գաւակ բերէ՝ 7 օր, իսկ աղջիկ գաւակ բերելու պարագային երկու շաբաթ անմաքուր կը համարուէր: Առաջին պարագային՝ 33 եւ երկրորդ պարագային 66 օր մեկուսացած պէտք է մնար:

Արեւելեան կրօնները մեծ մասամբ կիրնը դուրս կը ձգեն հոգեւոր պաշտամունքներէն: Չինացի կանայք իրաւունք չունին հոգեւոր վայր յաճախելու: Հնդիկ երէցներ, նոր արարողութիւններով կրկին կ'օծէին այն կուռքը, որուն կնոջ ձեռք դպած էր: Իսլամութիւնը անհոգի արարած կը համարէր կիրնը, լոկ միջոց մը հեշտասիրութեան: Մուհամէտ կանանց մուտքը արգելած էր մզկիթներէն ներս:

Տերտուղիանոս Հայրապետը՝ կիրնը իբրեւ փորձութեան անօթ, դժոխքին նախադուռը կը համարէր:

Միջին դարերուն, կանայք եկեղեցի մուտքի համար յատուկ դուռ ունէին, ու կը նստէին այր մարդոցմէ հեռու եւ ծածկուած վիճակով:

Սլաւ կանայք կը վշտանային, եթէ իրենց ամուսինները զիրենք չձեռնէին:

Առաջին անգամ կանանց այր մարդուն հաւասարեցնողը Քրիստոս եղաւ:

Դասական Հռոմի մէջ յղի կանանց տունը ծագեփունջերով կը պճնէին: Աթէնքի մէջ անբռնաբարելի սրբավայր կը համարուէր յղի կնոջ տունը:

Անգամ մը, երբ Նաիոլէոնին հարցուցին թէ ի՞նչ է Ֆրանսայի մեծագոյն կարիքը, առանց վարանելու պատասխանեց. «Մայրեր, մայրեր եւ դարձեալ մայրեր»:

Այնուհետեւ, կանանց տրուած քուէին իրաւունքը զիրենք դուրս բերաւ մեկուսացումէն եւ հաւասարեցուց այր մարդոց զիրքին: Մինչեւ իսկ այսօր կան քրիստոնէական եկեղեցիներ, ուր կանայք կը ստանձնեն քարոզիչի եւ ծիսակատարի պաշտօններ:

Սակայն, ընկերութեան մէջ կիրնը ինչ դիրքի ալ տիրանայ, ինչ աստիճան ալ անկախութիւն ունենայ, անոր ազնուագոյն պաշտօնը՝ ՄԱՅ-ՐՈՒԹԻԻՆ է: Արդարեւ, կիրնը ամէն բանէ առաջ ՄԱՅ է: Իր մէջ մայրութեան բնագոյր շատ աւելի զօրաւոր է, քան սեռականը: Սովորաբար կնոջ բնագոյրին զգուշաւորութեան մէջ այրը կը գտնէ հեռատես խորհրդատուն: Իմաստուն կիրնը, երիտասարդութեան ժամանակ, կարեկից եւ մխիթարող է այր մարդուն, հաւատարիմ գործակից մը՝ չափահասութեան տարիքին, երբ կեանքը կը դադրի այլեւ ակնկալութիւններ սնուցանելէ: Հետեւինք առածի ճշմարտութեան՝ «Երբ Աստուած մեծ մարդու մը կարիքը զգայ, նախ մեծ ՄԱՅ մը կը ստեղծէ»:

Իմաստուն հեղինակ մը գրած է. «Եթէ դասական Յունաստանի գերագոյն արժանիքը կը կայանայ գեղարուեստի անգերազանցելի հրաշակերտներ արտադրած ըլլալու նշմարտութեան մէջ, եթէ Հռոմի փառքն

ու յախտեմական արժանիքը կը կազմէ իր հրաշակերտած օրէնսդրութիւնը, եւ եթէ հրեան կրնայ առաջին ազգը համարուիլ իբրեւ միասուուածութեան գաղափարը ընդունող, ապա Հայաստանն ալ կրնայ արդի աշխարհին ներկայանալ իբրեւ ՄԱՅՐՈՒԹԻՒՆԸ յարգող եւ անոր ոյժերուն վրայ իր ամբողջ ընկերական կազմն ու քաղաքակրթութիւնը կառուցող անգուգական երկիրն ու ժողովուրդը»:

Ահա եւ ամերիկացի կնոջ մը վկայութիւնը՝ անցեալէն. «Հայոց մէկ բարեմասնութիւնը, որ ինծի յանախ կը թուի, մայրերու հանդէպ անոնց սէրն ու յարգանքն է: Խելացի, գեղանի եւ մաքուր հայ աղջիկ մը, օր մը ինձ հրաւիրեց, որ իր մօտ այցի երթամ: Փափկանկատ հպարտութեամբ մը ինձ առաջնորդեց հնամենի տուն մը եւ ինձ ներկայացուց պառաւած, սկոռները թափած կնոջ մը, որ ունէր հայկական քօղ եւ ապարանջաններ, նստած կրակի մը փոշիներուն առջեւ: Աղջիկը իր մայրը ներկայացուց այնպէս, ինչպէս իշխանուհի մը պիտի ներկայացնէր իր թագուհին»:

Այս էր՝ ազգային ավանդութիւններով սնուած մեծ սերունդը՝ երէկ:

Ընտանեկան տան շինութեան երկու հիմնաքարեր կը կազմեն այրն ու կինը, որոնք յետագային, առաջին իսկ զաւկի ծնունդով կը դառնան ՀԱՅՐ եւ ՄԱՅՐ: Իսկ աշխարհի բովանդակ մարդկութեան շէնքը կը բարձրանայ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՊԱՏՈՒԱՆ ԴԱՆԻՆ վրայ:

Արժանաւոր գոյգը կը միանայ անքակտելի շղթայով: Անոնց բերաններուն արտասանած երդումը պէտք է հաստատուի ԻՐԵՆՅ ՍՐՏՈՎ:

Ամուսնական կեանքի մէջ կորսուած հաւատարմութիւնը, առաքինութիւնը, սէրը եւ վերջապէս ամէն ինչ կարող են վերադառնալ, բացի ՎՏԱՀՈՒԹԵՆԷՆ: Իսկ առանց վստահութեան, ամուսնական կեանքը կը դառնայ տաժանք:

Ընտանիքի հրապուրիչ պատկերը կ'աղաւաղուի, երբ հայր ու մայր անտարբեր ըլլալով իրենց պարտականութեանց մէջ, պատանի զաւակը տունէն կը հեռանայ եւ այլ տեղ կը տանի հօրենական սէրը: Իսկ վերագարձի պարագային ալ իրեն հետ կը բերէ ոչ մէկ բանի հետ առնչուող սովորութիւններ: Այսպէս է, որ եղբայրներ ու քոյրեր հագիւր գիրար կը ճանչնան: Իր ժամանակին, աշխարհի միահեծան տէրը՝ Օդոստոս Կայսրը ինք անձամբ հողատար եղած է իր թոռներուն, անոնց գրել-կարգալ, լողալ սորվեցնելով, եւ գիտելիքներ ջամբելով:

Հայրերը դատապարտելի են, եթէ իրենց կեանքի ընկերոջ կողքին կը թերանան զաւակներէն՝ պիտանի ՄԱՐԴ, հասարակութեան ՀԱԻԱՏԱՐԻՄ ԱՆԴԱՄ եւ պետութեան ԱԶՆԻԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻ պատրաստելու պարտաւորութեան մէջ:

Սարգիս Ա. Քինյ. Անդրէասեան

ԳԻՒՂԻՍ ՅԻՇԱՏԱԿՈՎ

Հիւսիսային Ամերիկայի արեւելեան ափի մեծագոյն քաղաքներից մէկում եմ, հէնց կենտրոնում: Շուրջս, երթեւեկով խճողուած փողոցներ ու բարձրաշարի շէնքեր, իսկական երկնաքերներ, որոնց համեմատութեամբ՝ մայթերի վրայ քայլող մարդիկ թւում են փոքրացած, անդրմոլորակային կամ նոյնիսկ մի տեսակ խեղճացած:

Բայց սա երեւի իմ անձնական տպաւորութիւնն է, քանի որ ես ծնունդ եմ մի այնպիսի գիւղում, ուր այն ժամանակ չկային այսօրուայ բարձրաշարի շինութիւնները: Այնտեղ տներն ընդհանրապէս երկյարկանի էին, կտուրները հողածածկ, պատերը ծեփուած յարգախառն հողով եւ կրաջրով սպիտակեցուած: Առաջին յարկը սովորաբար ծառայում էր իբրեւ կենդանիների ախոռ:

Այդ տները կառուցուածքով համեստ էին, բայց մաքուր, շատ մաքուր, մայրերի ու տատիկների գորովալից սրտերի նման մաքուր: Այդ անպաճոյճ պատերի մէջ գգում էինք հարազատների ջերմութիւնը, կեանքի կենսախիւղ հմայքն ու ջինջ հաւատի հզոր հովանին:

Միշտ հպարտ եմ եղել գիւղացիական ծագումովս. թէեւ իմ հարազատ գիւղը, երբեմնի իր քաջակորով այրերով, իր աստուածավախ եւ աստուածախօս մայրերով, նազելւածեմ ու քաղցրանայուածք աղջիկներով, վաղուց արդէն ինձ համար դարձել է յուշ, երազային անկրկնելի մի աշխարհ, մշուշներում կորած մի սրբավայր: Բայց ես մնացել եմ հարազատ գաւազը այդ աշխարհի, թէկուզ մի կորած աշխարհի, բայց իմ սրտում միշտ անաղարտ պահպանուած:

Բանաստեղծի ասածի նման. «Ամէնքի հետ սեղան նստայ, սուլթան, վէզիր, խան չմնաց»: Ո՞ւմ մտքով պիտի անցնէր, որ ինձ՝ գիւղացի մի համեստ ու ապագայի նկատմամբ ոչ մի հեռանկար չունեցող պատանու, բխտը պիտի բերէր ովկիանոսներ կտրելու, աշխարհի մեծերի հետ սեղան նստելու, իմաստունների հետ բաժակներ զարկելով՝ իրար կենացը խմելու: Նախախնամութեան ծրագրերը արարածներին նկատմամբ խորախորհուրդ են եւ ընդհանրապէս սքանչելի:

Այս չորրորդ անգամն է, որ լինում եմ այս քաղաքում, ուր բազմաթիւ ծանօթներ եւ ընկերներ ունեմ: Սիրում եմ այցելել վաստակաշատ եւ սիրտփանքի կարօտ, քաղաքային առօրեայ հեքից դուրս մնացած մարդկանց: Պարկ Ավէնիւի ամենաբարձր շէնքերից մէկի պատուհանից դիտում եմ շուրջըլորս փռուած քաղաքը: Գիշեր է: Ամէնուրեք ողողուած է գոյնզգոյն լոյսերով, որոնց ցուրից երկիրքը չի երեւում: Թւում է այնպէս, թէ մենք՝ ինքներս երկնքում ենք: Քաղաքի վրայ մի անբացատրելի տխուր վարագոյր է իջել: Շէնքերն էլ ասես լուռ են, իրար անհաղորդ, մենակ ու անմխիթար, նման ինձ հիւրասիրող տանտիրուհուն:

Այս երկնահաս շէնքերի համեմատութեամբ մեր գիւղի այն ժամա-

նահուլայ հիւղակաները, ախոռները, սալաքարերով ծածկուած փողոցները յորդում էին կեանքով, մարդկանց եւ անասունների ջերմութեամբ, ծառ ու ծաղկի գեղեցկութեամբ եւ բուրմունքով:

Ուրիշ մի օր էլ, առաւօտեան, տարբեր մի շէնքի բարձրադիր յարկում եմ: Այնտեղ է ապրում նոյնպէս մենակ, տարիքն առած մի հայուհի, Սեբաստիայից գաղթած մի գերդաստանի վերջին շառաւիղը, որին բախտ չի վիճակուել ամուսնանալու: Նա խնամել է իր ծնողներին, աշխատել է մի հիւանդանոցում իբրեւ բոյժքոյր, իսկ այժմ, գիտակից իր վախճանին, ջերմեռանդ աղօթքով պատրաստուում է անվերադարձ ճամբորդութեան: Բերում է հաց, աղ եւ ջուր, խնդրում է կատարել տնօրհնէքի արարողութիւն:

Դրսում թուում է ամէն ինչ խաղաղ ու անդորր, մինչդեռ դա խաբուսիկ երեւոյթ է, քանզի փողոցի աղմուկը չի հասնում մինչեւ այդ յարկը, ուր գտնուում ենք: Լուսաւոր է երկինքը, թէեւ նորածագ արեւը դեռ չի երեւում շէնքերի առատութեան պատճառով, սակայն պայծառ լոյսը ողողել է բնակարանն ու մեր սրտերը: Տանտիրուհին չի մոռանում բերելու նաեւ խունկ եւ ածուխ: Աղօթում ենք միասին, եւ մեր աղօթքները խնկի ծխի նման տարածւում են քաղաքի սրտի վրայ:

— «Ամէն, ալէլուիա՛, ալէլուիա՛, ալէլուիա՛...», — երգում է ծագումով սեբաստացի տարէց հայուհին իր գեղեցիկ ու զրնգուն ձայնով: Սրբագան աղօթքը՝ հայոց հիաքանչ լեզուով, ջինջ հաւատի քաղցրածաւալ թովչանքով, մեզ փոխադրում է հայրենիք, շաղկապում է մեր նախնեաց հօր ոգուն, նրանց արմատներին:

Այնուհետեւ, մինչ տանտիրուհին պատրաստութիւն է տեսնում ինձ հիւրասիրելու, տեղ եմ գրաւում հանգստաւէտ թիկնաթոռում: Փակում եմ աչքերս ու մտքիս հորիզոնին պարզւում է մի սրտազրաւ տեսարան, հեռաւոր անցեալում պատահած մի դէպք, որ բոլորովին մոռացել էի. մեր գիւղում եմ, մեր տանը, արեւը պատրաստուում է թաքնուել լեռների յետեւում, մերոնք նստել են կլոր սեղանի շուրջ, գրուցում են, մայրս կաղամբ է մաքրում: Դուռը թակում են, ներս է մտնում պարթեւահասակ հայր Գուրգէնը իր տիրացուի հետ՝ տնօրհնէք կատարելու:

— Մի՛ հաւաքի՛ր սեղանը, — ասում է մօրս, — ես շատ եմ սիրում կաղամբի կոթերը հում ուտել:

Առանց հրաւէրի սպասելու, նա մաքրում է մի կաղամբի կոթ եւ սկսում ախորժակով ուտել: Այնուհետեւ պատրաստուում է տնօրհնէքի արարողութեան. «Ամէն, ալէլուիա՛, ալէլուիա՛, ալէլուիա՛...»: Երկիւղածութեամբ ենք համբուրում վարդապետի ձեռաց խաչը: Մայրս խաչահամբոյրի իբրեւ նուէր մի մետաղադրամ է դնում նրա ափի մէջ, դա արծաթեայ մէկ լիրա էր, որն այդ ժամանակ մեծ արժէք ունէր:

Վարդապետը երբ դուրս էր գալիս մեր տնից, ձեռքով նշան է անում ինձ, որ հետեւեմ իրեն: Մի քիչ հեռանալուց յետոյ, նա, չթողնե-

լով ինձ ծպտուն հանել, մօրս տուած արծաթեայ լիբան դնում է ափիս մէջ ու շտապ քայլերով գնում: Նրա այդ վեհանձն ու բարեսիրտ արարքի համար, այսօր, աւելի քան յիսուն տարիներ յետոյ, օտար այս քաղաքում նստած, յուզումով համակուած՝ օրհնում եմ նրա բարի յիշատակը:

Տանտիրուհու ներկայութիւնը սթափեցնում է ինձ իմ խոհերից: Բայց չգիտեմ ինչո՞ւ, եւ հաւանաբար ի գարմանս նրա, ասում եմ.

— Հոգ չէ, թէ մարդիկ ինձ ո՛ր քաղաքում կամ ի՛նչ երգիքի տակ կը հանդիպեն, ես միշտ կառչած պիտի մնամ իմ անցեալին, իմ արմատներին, որոնց համար ամաչելու ոչ մի պատճառ չունեմ: Ես շարունակում եմ աղօթել, երգել ու երազել իմ մայրիկի ինձ սովորեցրած լեզուով, աստուածատուր հայերէնով՝ գիւղական իմ յուշ դարձած օջախի ջերմութեամբ ու սրբութեամբ օծուն:

Մեկնումի պահն է: 23րդ յարկի բնակչուհի՝ ծագումով սեբաստացի տարեց հայուհին ողջագուրուում է հետս: Նա հանդարտ է, լրջախոհ ու գիտակից իր շուտափոյթ շիջումին, պատրաստ է մեկնելու այս աշխարհից, առկախ հաշիւ չունի ոչ ոքի հետ: Երանելի է նա, ազնուասիրտ, վեհանձն ու վեհաստեղի: Մահն անգամ անգօր կը լինի խորտակելու նրա ինքնութիւնը, նա միւս աշխարհում էլ կը շարունակի նոյն ձեւով ապրել՝ իր մեծութեան ու մաքրութեան անկապուտ փառքով:

Յաջորդ առաւօտ ընկերս եկել էր ինձ իր մեքենայով տանելու հայկական եկեղեցի:

Այդ օրը եկեղեցու բակում խոնուած էր մի բազմութիւն, որովհետեւ տօնավաճառ կար: Տարին մի անգամ համայնքը կազմակերպում էր այն եւ դրա եկամուտը յատկացնում եկեղեցու կարիքներին:

Տօնավաճառի առաջին տաղաւարում նստել էր ճաղատ գլխով եւ վաշխառուի նայուածքով մի հայ մարդ իր տիկնոջ հետ: Նա գաղթել էր Պէյրութից եւ ուզում էր իմանալ իմ որտեղացի լինելը: Երբ լսեց ծննդավայրիս անունը՝ հեզնանքով ասաց.

— Զեր գիւղից միայն տէրտէր եւ ճաշարանի մատուցող դուրս կը գայ:

Այդ խօսքի վրայ մի պահ գայրացայ, յիշեցի, որ ժամանակին մի հայ գրող էլ այդ մակերեսային արտայայտութիւնն էր ունեցել: Հիմակուայ խելքովս չպէտք է այդքան կարեւորութիւն տուած լինէի այդ տգէտ մարդու ասածին, բայց այդ վայրկեանին չհամբերեցի եւ անմիջապէս վրայ բերեցի.

— Մի՞թէ «տէրտէր» լինելը անպատիւ բան է, իսկ եթէ կարիքն է ստիպել շատերին իբր մատուցող աշխատել, մի՞թէ դա էլ անպատուութիւն է, իսկ ինչո՞ւ չես ասում, որ իմ գիւղը տուել է նաեւ գրողներ, բանաստեղծներ, նկարիչներ, բժիշկներ, ճարտարապետներ, փիլիսոփաներ, հաշուազէտներ եւ այլն...: Այնտեղ, իմ գիւղում, մերոնց զաւակներն ու թոռները շարունակում են հայ մնալ, իսկ ո՞ւր են ձեր որդիները, նրանք հայութեան համար արդէն իսկ կորած են եւ այլասերուած:

Այդ ողորմելի արարածը պապանձուեց: Ընկերս մի կողմ տարաւ ինձ եւ փորձեց մեղմացնել զայրոյթս:

Մի քանի օր յետոյ, երկրի մակերեւոյթից 11.800 մետր բարձրութեան վրայ թռչում եմ դէպի Պորտօ Ռիկօ: Օդանաւում ճամբորդները թիմուեւել էին: Աթոռները նեղ են, իրար կիպ կպած: Աջ կողմս նստել էր մի մանկամարդ կին՝ թուխ մազերով եւ երկարաւուն դէմքով: Անուշադիր մի շարժումով նա իր ըմպելիին թափեց իմ տափատին եւ հազար ներողութիւն խնդրելով՝ սկսեց իր թաշկինակով չորացնել դրա թողած հետքերը: Ուշադրութիւնս գրաւում է նրա ձեռքի ապարանջանը, որից կախուած էին մի քանի օսմանեան ոսկեղբամաներ: Մտածում եմ, թէ նա պէտք է Մերձաւոր Արեւելքից լինի, թուրք կամ արաբ:

— Թուրք եմ, — ասում է, — իսկ Դո՞ւք:

— Հայ եմ, — պատասխանում եմ անտարբեր:

— Ո՞ւր էք ծնուել, Հայաստանո՞ւմ:

— Ծնուել եմ քո երկրի հարաւային սահմանին մի փոքրիկ գիւղում, որի անունը չեմ կարծում, որ լսած լինես, բայց այդ ամբողջ շրջանը դուք՝ թուրքերդ, անուանում էք Հաթայ:

Նկատեցի, որ թրքուհու դէմքը միանգամից պայծառացաւ, անքերի մէջ մի տարօրինակ ցնծութիւն ուրուագծուեցաւ: Խորհեցայ, թէ այստեղ անպայման մի կարեւոր եւ ինձ համար հետաքրքրական բան կայ, դրա համար էլ հարցրի.

— Դու ծանօթ ես այդ շրջանին կամ արդեօք այդտե՞ղ ես ծնուել:

— Ո՛չ, — ասաց նա, — միայն թէ պապս շատ է պատմել ինձ Հաթայի մասին, որովհետեւ թուրքիայի հանրապետութեան կողմից ինքն է եղել այն բանագնացը, երբ Ֆրանսացիները այդ շրջանը յանձնել են մեզ, փաստաթղթերի տակ իր ստորագրութիւնը կայ:

Տեսնելով թրքուհու հրճուանքը՝ ես ներքնապէս զայրացայ, մանաւանդ որ Ֆրանսիացիներ բոլովին անարդար կերպով էին տուել Ալեքսանդրէթի Սանջաքը կամ Հաթայի հողատարածքը թուրքերին: Այդ շրջանի հայութիւնը կրկին անգամ էր գաղթական դարձել: Իմ ծննդավայրը միայն, որոշ բանակցութիւններից յետոյ, փրկուել էր թուրքական տարածք լինելուց, թէեւ նրա որոշ կալուածքները եւ ուխտատեղիները մնացել էին սահմանից այն կողմ:

Երեւում էր, որ թուրք խօսակիցս միակողմանի էր սերտել պատմութիւնը: Այդ պահին տխուր յուշեր էին արթնացել մէջս, շատ էի յուզուել, այդուհանդերձ անհրաժեշտ էր, որ մի կերպ վերջ դնէի այդ կնոջ հրճուանքին եւ, արտաքնապէս հանգիստ ձեւանալով, ասացի.

— Քեզ չեն սովորեցրել իսկական պատմութիւնը: Այսօրուան թուրքիան բոլովին անարդար կերպով է տիրացել բազմաթիւ հողատարածքների: Քո պապը, իբրեւ ձեր կառավարութեան բանագնաց, հաճոյքով է ստորագրել Հաթայի ապօրինի իւրացման փաստաթղթի տակ,

բայց կը գայ մի ժամանակ, երբ ձեր կառավարութեան ներկայացուցիչները ստիպուած կը լինեն ստորագրել զաւթուած հողերը իրենց օրինաւոր տէրերին վերադարձնելու փաստաթղթերի տակ: Ձեր քարտէզը անպայման պիտի փոխուի: Մի՛ մոռացէք հայերին, արաբներին, քրդերին, յոյներին, դուք նրանցից հող էք գողացել:

Թրքուհին չուզեց կամ չէր կարող ոչինչ պատասխանել: Այս անգամ ինքն էլ էր յուզուած ինձ նման, բայց նաեւ՝ այլայլուած...:

Յակոբ Արք. Գլնեան

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- *Բարեկարգութիւն Հայց. եկեղեցւոյ, Ոսկան Մխիթարեան, Լոս Անճելըս, 2013:*
- *Թափանցիկութիւնն ու Հաշուետուութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցիէն ներս, Լոս Անճելըս, 2013:*
- *Պատմութիւն Տարօնի Աշխարհի, խմբ. Փիրայր Դանիէլեան, Անթիլիաս, 2013:*
- *Issues and Perspectives, ARAM I, Antelias, 2013:*
- *Ճակատագրի ճանապարհին Մոռցուածները, Շահանդուխտ, Պէյրութ, 2013:*

**ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻ - ՍԻՐՈՅ
ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ, ԱՏԵՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ՝
ՀՈՍԿԼԱՅԻ ԺՈՂՈՎԻ (1179) ԵՒ ԹՈՒՂԹ ԱՌ-
ԼԵՒՈՆ Բ. ԱՐՔԱՅ (1195), ԹՐԻՐ, 2013:**

Օրերս, գերմանական «Փաուլինուս» հրատարակչատունը գերմանախօս ընթերցողներու համար լոյս ընծայեց գեղատիպ եւ շահեկան հատոր մը, որ կը կրէ «Ներսէս Լամբրոնացի — Սիրոյ Հրամայականը»¹ խորագիրը: Առկայ հատորը 36րդն է գիրքերու այն երկար շարքին, որ «Սօֆիա - Աղբիւրներ Արեւելեան Աստուածաբանութեան» անունով գրադարանը երկրորդ 2 անգամ ըլլալով կ'անդադառնայ Հայ Եկեղեցւոյ հոգեւոր գրականութեան: Ներսէս Լամբրոնացիի նուիրուած սոյն գիրքին տիտղոսաթերթը մեզի յստակ կը դարձնէ, որ ան կը բովանդակէ հեղինակային երկու ստեղծագործութիւն՝ «Ատենաբանութիւն» եւ «Թուղթ Առ Լեւոն Բ. Արքայ»: Հատորը հրատարակած է Դոկտ Իգօ Պառմեր, որ, համագործակցութեամբ Դոկտ. Աբէլ Քնյ. Մանուկեանի հետ, հայերէն գրաբար բնագրէն կատարած է գերմաներէն թարգմանութեան երախտաշատ աշխատանքը: Գիրքին սկիզբը տեղադրուած է Արամ Ա. Վեհափառ Հայրապետի օրհնութեան գիրը՝ հայերէն եւ գերմաներէն լեզուներով: Լամբրոնացիի կեանքին ու գործին լայն ներածականով մը անդադարձած է Հ. Լեւոն Վրդ. Զէքիեան, խմբագրական աշխատանքը կատարած է Փրոֆ. Յրանց Մայլի, իսկ գրքի յաւելուածաբանական բաժնին մէջ ծանօթագրութիւնները ապահովուած է Դոկտ. Թոմաս Քրեմեր:

Անդադառնալով Ներսէս Լամբրոնացիի «Ատենաբանութեան», հարկ է ըսել, որ Carl Friedrich Neumann զայն նախապէս գերմաներէնի թարգմանած եւ տպագրած է 1834 թուին: Բայց նկատի ունենալով որ նշուած հրատարակութիւնը շատոնց սպառած, իսկ գերմաներէն լեզուն ժամանակի ընթացքին ահագին զարգացած ու բնականաբար ենթարկուած է փոփոխութիւններու, հեղինակները նպատակաշարժար տեսած են ձեռնարկելու նոր եւ ամբողջական թարգմանութեան մը, օգտուելով գերմաներէն լեզուի արդիական ոճաբանութենէն եւ ներկայ ժամանակին համահունչ բառապաշարէն:

Խօսելով Հայ Եկեղեցւոյ ամենաարդիւնական հայերէն Ներսէս Լամբրոնացիի մասին, նաեւ օգտուելով վերոնշեալ հրատարակութեան ընձեռած պատեհութենէն, ընթերցասէր հասարակութեան համար օգտաշատ պիտի ըլլայ՝ եթէ այստեղ պահ մը լայն փակագիծ մը բանալով անդադառնանք այս կարկառուն անհատականութեան վարքին եւ գործին:

Ներսէս Լամբրոնացիին, աւազանի անունով՝ Սմբատ, ծնած է 1153 թուականին, Լամբրոն: Եղած է աստուածաբան, մեկնիչ, մատենագիր, պետական գործիչ, հրապարակախօս, բանաստեղծ եւ շարականագիր: Ան

որդին է Լամբրոնի բերդատէր Հեթումեան իշխան Օշին Բ-ի եւ Ներսէս Շնորհալիի Շահան եղբօր դուստր՝ Շահանդուխտ Պահլաւունիի: Իր առաջին ուսուցիչն ու դաստիարակը եղած է մայրը, որմէ ան սորված է յունարէն, իսկ ընդհանրապէս տիրապետած է նաեւ լատիներէն, ասորերէն, եբրայերէն եւ դպտերէն լեզուներուն:

Հիմնական ուսում կը ստանայ Սիւեւայի վանքը, ապա Հոռոմկլայի կաթողիկոսարանի բարձրագոյն դպրոցը՝ հայոց կաթողիկոսներ՝ Գրիգոր Գ. Պահլաւունիի ու Ներսէս Շնորհալիի հովանաւորութեան տակ: Ներսէս Շնորհալի զինք դեռ շատ երիտասարդ տարիքին՝ ընդամէնը 16 տարեկան հասակին մէջ կը ձեռնադրէ քահանայ ու անոր կողմէ իր անունը: 1175ին, Գրիգոր Դ. Տղայ Տարսոնի արքեպիսկոպոս կ'օծէ Ներսէս Լամբրոնացին: Իր արդիւնական կեանքի վերջաւորութեան Լամբրոնացի կը պաշտօնավարէ Լեւոն Բ. Մեծագործի արքունիքին մէջ՝ իբրեւ ատենադպիր, խորհրդատու եւ թարգմանիչ:

Որպէս եկեղեցական եւ քաղաքական հեղինակաւոր անձնաւորութիւն, Լամբրոնացի 1179ին կը մասնակցի Հոռոմկլայի եկեղեցական ժողովին, Լեւոն Բ. Ռուբինեան իշխանի յանձնարարութեամբ 1189ին կ'ուղարկուի դիմաւորելու Ֆրիդրիխ Շիկամօրուսի (Բարբարոս) գլխաւորած Բ. Նաչակրաց բանակը, 1197ին դեսպանագնացութեամբ կը մեկնի Կ. Պոլիս, ընդհանրապէս կ'ունենայ եռանդուն եւ անուրանալի ներդրում Կիլիկեան Հայաստանի արտաքին գործերու կարգաւորման մէջ:

Գործելով Տարսոնի, Լամբրոնի, Հոռոմկլայի, Սաղիբի, Սիւեւայի, նաեւ Սեւ Լեւներու վանքերուն մէջ եւ այլուր, Լամբրոնացի մեծապէս կը նպաստէ Կիլիկեան Հայաստանի հոգեւոր-մշակութային կեանքի վերելքին: Սերելով իշխանական ընտանիքէ եւ հօրմէն ժառանգած նրբական միջոցներով, ան կ'օժանդակէ Կիլիկիոյ կրթական կեդրոններու, դրադարաններու եւ գրչատուններու զարգացումին: 30 հազար դահեկան ոսկի կը նուիրէ ձեռագրեր գնելու, ընդօրինակութիւններ ընելու, միաժամանակ վանքեր ու եկեղեցիներ կառուցելու նպատակով: Կը պատուիրէ կամ անձամբ ինք կ'ընդօրինակէ բազմաթիւ հին հայկական ձեռագրեր, որոնցմէ բարեբախտաբար մաս մը հասած է մեզի ու կը պահպանուի հայ եւ օտար զանազան մատենադարաններու մէջ: Ս. Գրիգոր Նարեկացիի «Մատեան Ողբերգութեան» երկի ձեռագիրը ամենահին օրինակը 1173 թուականէն, այսպէս, մեզի հասած է Ներսէս Լամբրոնացիի պատուէրով ընդօրինակուած մատենանի շնորհիւ:

Հայ եւ օտար շրջանակներու մէջ Տարսոնի այս կարկառուն անհատականութիւնը ծանօթ եղած է նաեւ իր քարոզչական բացառիկ կարողութիւններով ու ճարտասանական արուեստով: Ժամանակակիցներ զինք զնահատած են՝ համեմատելով Դեմոսթենոսի, Ցիցերոնի ու Ոսկեբերանի հետ: Ան երկար տարիներ ճգնած է Տաւրոսի, Սեպուհի, Սեւ Լեւներու անապատներուն ու վանքերուն մէջ, որուն համար իր իմաստու-

Թեամբ եւ սրբակրօն վարքով ունեցած է ոչ միայն հայոց, այլ նաեւ յոյներու, լատիններու եւ ասորիներու քով մասնաւոր պատկառանք: Իր բանիմաց աշակերտները՝ Խաչատուր եւ Գրիգոր Սկեւոսցիներ, իրեն ձօնած են երկեր եւ գրի առած են իր կեանքն ու գործը: Ներկայացնելով իր ուսուցիչը, Գրիգոր Սկեւոսցին կը վկայէ. «Բխէր իբրեւ զաղբիւր, յառաջէր որպէս զգէտ, ծաւալէր իբրեւ զծով»: Զինք անուանած են «Երկրորդ Պօղոս Տարսնացի», մեծարած իբրեւ «Աքանջելի եւ կատարեալ այր», «Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ լուսաւոր վարդապետ», «Առաքելաշաւիղ Հայրապետ», «Բերան քարոզութեան սրբոյ եկեղեցւոյ», «Տիեզերական վարդապետ» եւ այլ մակդիրներով:

Համբրոնացի իր համոզումով եղած է Հայ Եկեղեցւոյ ինքնուրոյնութեան եւ հայոց պետականութեան հօր գաղափարախօսներէն մին: Կեանքը դարձուցած է ամբողջանուէր ծառայութիւն մը ի նպաստ Հայ Եկեղեցւոյ եւ Կիլիկեան Հայաստանի անկախութեան եւ բարգաւաճման: Յոյն, Լատին, Հայ եւ Ասորի եկեղեցիներու միութեան հարցով, որ կը հանդիսանար 12րդ դարու կրօնական, քաղաքական եւ հասարակական կեանքի կարեւորագոյն խնդիրներէն մէկը, Համբրոնացի շարունակած է իր մեծ նախորդի եւ ուսուցչի՝ Ներսէս Շնորհալիի գաղափարական գիծը, այն է՝ բոլոր եկեղեցիներու հաւասարութեան սկզբունքի, աւանդութեան եւ ազգային դիմագիծի պահպանումով հասնել քրիստոնէական եկեղեցիներու համագործակցութեան, միաբանութեան եւ դաւանական համերաշխութեան: Որպէս լուսամիտ եւ յառաջադէմ անհատականութիւն, Համբրոնացի անխտիր ձաղկած է կարգ մը հայ եւ յոյն հոգեւորականներու մտայնութեան մէջ թանձր նստուածք դարձած ազգային-կրօնական մոլեռանդութիւնը, յատկապէս Հայաստանի արեւելեան վարդապետներու արմատական թեւի ներկայացուցիչներուն՝ յանձինն Հաղբատի վանահայր Գրիգոր Տուտէորդիի եւ այլ ծայրայեղականներու, որոնց գործելաոճը եւ բուժ մտայնութիւնը առաւել եւս կը խորացնէր եկեղեցիներու միջեւ բաժանումը:

Հակառակ իր կարճատեւ կեանքին եւ պետական-եկեղեցական բուռն գործունէութեան, բազմաբնոյթ է Ներսէս Համբրոնացիի մատենագրական վաստակը: Ան եղած է չափազանց բեղուն հեղինակ մը եւ հանդիսացած մին՝ իբրեւ հայ միջնադարեան մեկնողական գրականութեան անզուգական ներկայացուցիչներէն: Իր գրչին կը պատկանին Աստուածաշունչի գիրքերու բարձրարժէք մեկնութիւնները, որոնցմէ մեզի հասած են Արարածոց, Առակաց, Փողովողի, Իմաստութեան, Երգ-Երգոցի, Տասներկու Մարգարէներու, Դանիէլի, Սաղմոսներու, Կաթողիկէ Թուղթերու, Յովհաննու Յայտնութեան, Յովհաննու ննջման պարականոն պատմութեան մեկնութիւնները:

Համբրոնացի իր առաջին մեկնութիւնը գրած է 23-24 տարեկանին, որ արդարեւ կը կազմէ իր մեծարժէք մեկնութիւններուն թագն ու պսա-

կը, այդ գործը իր հռչակաւոր Պատարագի մեկնութիւնն է, որ իրաւամբ ստացած է համաքրիստոնէական ճանաչում՝ թարգմանուելով բազմաթիւ լեզուներու:

Բաց աստի, Լամբրոնացիի մեկնողական ստեղծագործութիւններու շարքին կ'արժէ պահ մը մասնաւորաբար անդրադառնալ Յովհաննու ննջման պարականոն պատմութեան մեկնութեան, քանի սոյնը եզակի երեւոյթ մըն է համաքրիստոնէական մեկնողական գրականութեան մէջ: Սոյն պատմութեան յունարէն բնագիրը պահպանուած չէ, բայց բարեբախտաբար աւանդուած է հայերէն թարգմանութիւնը մեր Աստուածաշունչ մատենաներուն մէջ: Հայոց ծիսակարգը Յովհաննու ննջման պատմութեան լայն գործածութեան առիթ ընձեռած է, զայն գետեղելով ճաշոցներու եւ ծառնտիրներու մէջ: Լամբրոնացին այս գործի մեկնութեամբ առաջադրած է ընթերցողներուն հաղորդել ու բացայայտել աստուածապաշտական կեանքի ներքին խորհուրդները, որոնք ծածկագրուած են Յովհաննէս Աւետարանիչի ննջման պատումին մէջ:

Կրկին անգամ եւ հանգամանօրէն անդրադառնալով Լամբրոնացիի վերոյիշեալ «Ատենաբանութիւն» եւ «Թուղթ Առ Լեւոն Բ. Արքայ» գործերուն, պէտք է ըսել, որ առաջինը գրուած է Հռոմկլայի 1179 թուականի ժողովի գումարման առթիւ, իսկ երկրորդը սքանչելի հակաճառութիւն մըն է այն գրպարտութիւններուն դէմ, որոնք Հայոց թագաւորին մօտ իր հասցէին ներկայացուցած էին Հայաստանի այսպէս կոչուած «արեւելեան վարդապետներ»էն ոմանք:

«Ատենաբանութիւն»ը հայ միջնադարեան հոգեւոր ճարտասանութեան լաւագոյն նմոյշներէն է՝ մարդասիրական գաղափարներու, քրիստոնէական եղբայրասիրութեան, հայ եւ օտար եկեղեցիներու միջեւ փոխադարձ հասկացողութեան եւ հաւատքի հիմնահարցերու մէջ միաբանելու հասուն մտածումներու տրամաբանուած առաջարկներով: Հիմնուելով քրիստոնէական վարդապետութեան խաղաղասիրական սկզբունքին վրայ, եւ ելակէտ ունենալով հայ ժողովուրդի աշխարհիկ ու հոգեւոր կեանքի պայմանները, ան շեշտած է տարբեր ազգերու միջեւ համերաշխութիւն հաստատելու անհրաժեշտութիւնը: «Ատենաբանութեան» մէջ Լամբրոնացին չէ զլացած բարձրացնելու Կիրիկեան Հայաստանի ժամանակի յուզող կրօնական, աշխարհական, ազգային ու միջազգային բնոյթի խնդիրները, նաեւ չէ երկնչած սուր կերպով քննադատելու, թէկուզ եկեղեցիին մէջ, քրիստոնէական բարոյականութենէ շեղած զանազան երեւոյթներ: Այս առնչութեամբ, Լամբրոնացին նաեւ չէ խնայած իրենց հոգեւոր կոչումէն շեղած եկեղեցականները, անոնք, որոնք հաւատացեալ ժողովուրդի վստահութիւնը չարաշահելով մեծ վնասներ հասցուցած են եկեղեցիին եւ հասարակութեան: Եկեղեցւոյ լուսապսակ հայրերը հակադրելով իր ժամանակի հոգիի սնանկ եկեղեցականներուն դէմ, ան ցոյց տուած է հոգեկիր եւ սրբակրօն հայրերու օրինակելի վարքը, անձնագո-

հուլիսը եւ փոխանցած պատգամը ճշմարտութեան եւ մարդասիրութեան մասին: Քրիստոնէական բարոյագիտութեան հետ ան անհաշտելի նկատած է այն եկեղեցականներու անկարգ մտեցումը, որոնք միւս ազգերու վարքն ու բարքը պիղծ կամ անմաքուր կը համարեն, կ'անարգեն ուրիշներու կրօնքը, յայտարարելով, որ իրենց ազգային հաւատքն է միակ ճշմարիտն եւ ուղղափառը: Լամբրոնացի կը յանգի այն եզրակացութեան, որ ազգերու միջեւ խտրականութիւն, գտնութիւն եւ թշնամանք յառաջացնող հիմնական պատճառներէն են դաւանական եւ ծիսական տարբերութիւնները, որոնց յաճախ սխալ կամ դիտումնաւոր մեկնաբանումները աղիտալի դարձած են մարդկութեան համար:

Ինչպէս իր ժամանակի, նոյնպէս յետագայի եկեղեցական հեղինակներէն ոմանք, մեղադրած են Լամբրոնացին օտարամոլութեան եւ ազգային աւանդութեան դէմ դաւաճանելու մէջ: Ան իր լուսաւոր գաղափարներով եւ մտքին անկաշկանդ թռիչքով դերագանցապէս առաջ եղած է իր ապրած դարաշրջանէն: Իր արծարծած մտքերն ու միարարական առաջարկները անգամ այսօրուան համար մնացած են միշտ արդիական եւ համաքրիստոնէական միանշանակ արժէքներ՝ օգտակար եւ ուսանելի ամէնուն համար: Ան, որպէս իր ժամանակի համար յառաջադէմ եւ համարձակ քարոզիչ, մեծ մտածող ու հայրենասէր հեղինակութիւն, երբեք նահանջած չէ Հայ Եկեղեցոյ սկզբունքներէն կամ հրապուրուելով օտարէն թերահաստած չէ ազգային արժէքները, ընդհակառակը՝ ան իր դրական բազմարդիւն ժառանգութեան ընդմէջէն զօրեղ ջատագով մը եղած է այն համոզումին, թէ աստուածային օրէնքներուն հաւասարարժէք եւ նուիրական են նաեւ մեր հայրերու աւանդներն ու կարգերը:

Ներսէս Լամբրոնացիի «Թուղթ Առ Լեւոն Բ. Արքայ» նամակը փայլուն ինքնապաշտպանութիւն մըն է այն զրպարտութիւններուն դէմ, զորոնք սանձագերծած էին արեւելեան վարդապետներէն ոմանք՝ թագաւորին քով մեղադրելով Լամբրոնացին Հայ Եկեղեցոյ շահերը անտեսելու եւ բիւզանդական կողմնորոշում որդեգրելու մէջ: Նկատի ունենալով այն փաստը, որ 12րդ դարուն, յատկապէս Խաչակրաց արշաւանքներուն բերումով, Կիլիկիան Հայաստանը դարձած էր բազմամշակութային հանդիպումներու կարեւոր կեդրոն մը՝ ընդգրկելով քաղաքական, եկեղեցական, ինչո՞ւ չէ նաեւ հասարակական կեանքի զանազան ոլորտները, պետականութիւն ձեւաւորող Հայաստանի այդ հատուածին մէջ, բնականաբար, կարելի չէր փակուելով կողքիանալ սեփական պատեանի մէջ: Մէկ կողմէն սեմական, իսկ միւս կողմէն արեւմտեան քաղաքակրթութեան խաչմերուկին մէջ՝ հայկականը հետզհետէ դարձած էր կարեւոր գտարան մը, որոնց համադրութենէն ան միեւնոյն ատեն կ'արգասաւորէր իր մշակոյթին պարարտ հողը: Դժբախտաբար, Արեւելեան Հայաստանը զուրկ էր ազգային, մշակութային այս գարթօնքէն. խաւարակուռ ժամանակաշրջան մը իր թանձր նստուածքը ձգած էր մարդոց մտայնութեան վրայ, յատկապէս անոնց, որոնք նոյ-

նրսկ չար նախանձով կը դիտէին Լամբրոնացւոյն բնածին տաղանդը, ազնուականութիւնը, գիտնականութիւնն ու նախաձեռնելու քաջ ոգին, այլեւ՝ կրօնաւորի համբաւը: Անոնց պարագլուխն էր Հաղբատի եպիսկոպոս եւ Սանահին վանքի վանահայր Գրիգոր Տուտէորդին: Որքան անձնական վիրաւորանքի, բայց առաւել եւս արեւելեան նեղմիտ մտածելակերպի ու անհանդուրժող մօտեցումներու դէմ փայլուն ելոյթ մըն է Ներսէս Լամբրոնացիի սոյն նամակը, զոր մեր մատենագրութիւնը աւանդած է մեզի իբրեւ հայ հակաճառական գրականութեան ընտիր նմոյշ մը:

Որպէս բանաստեղծ եւ շարականագիր՝ Ներսէս Լամբրոնացի յորինած է նաեւ Ս. Զատիկի «Այսօր յարեալ», Նոր Կիրակիի «Նորոգեալ կղզիք», Համբարձման «Համբարձաւ Տէրն մեր» եւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի որդւոց եւ թոռանց ձօնուած «Որ զլոյս աստուածային» շարականները: Իր գրչին կը պատկանին նաեւ «Համբարձումն Տեառն» եւ «Գալուստ Հոգւոյն Սրբոյ» ներբողները:

Ի դէպ, այստեղ չահեկան է նաեւ տեղեկացնել, որ թարգմանչական իր շատ մը գործերու շարքին Լամբրոնացիին կը պարտինք թագաւորական օժման արարողակարգի լատիներէնէ հայացումը, որով Լեւոն Բ., 6 Յունուար 1198ին, Տարսոնի Ս. Սոփիա մայր տաճարին մէջ, ձեռամբ Գրիգոր Զ. Ապիրատ Կաթողիկոսի, ապա Հռովմէական Սրբազան Կայսրութեան եւ Պապի ներկայացուցիչի՝ Մայնցի Արքեպիսկոպոս Կոնրատ Վիթթելպախի, կ'օժուի «Թագաւոր Ամենայն Հայոց, եւ Նահանգին Կիլիկիացոց, եւ Իսապոլիոյ»:

Ներսէս Լամբրոնացի յանկարծամահ եղած է 14 Յուլիս 1198 թուականին Սկեւռայի վանքի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ՝ քարոզախօսութեան ընթացքին:

Այսօր, հոգեկան անհուն մխիթարութեամբ է որ կը հրատարակենք սոյն յօդուածը իր վախճանման 815րդ տարիլիցին առթիւ, խոնարհելով իր բարի յիշատակին եւ հայութեան մատուցած երախտաշատ գործին առջեւ:

Հայ Եկեղեցւոյ այս եռամեծ եւ արդիւնական վարդապետին մասին մեր խորհրդածութիւնները եզրափակելէ առաջ, իբրեւ հուսկ բանք, պիտի ուզենք մէջբերել Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Արամ Ա. Վեհափառ Հայրապետին Տարսոնի մեծահամբաւ արքեպիսկոպոսին ուղղուած գնահատական խօսքերը, քաղելով զանոնք նոյն գրքի գերմաներէն հրատարակութեան առթիւ շնորհած օրհնութեան գիրքէն.

«Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան երկնակամարին վրայ փայլող աստղերէն մէկն է Լամբրոնացին, որպէս բազմաբեղուն մատենագիր, հմուտ աստուածաբան, յախուռն բարեկարգիչ եւ միջ-եկեղեցական գործակցութեան ջերմ ջատագով: Իր ապրած յարաբերաբար կարճատեւ կեանքը ան արժեւորեց ու հարստացուց այնպիսի հոգեմտաւոր ստեղծագործութիւններով, որոնք փայլուն էջ մը բացին Հայ Եկեղեցւոյ հայրաբանութեան, մատենագրութեան ու աստուածաբանութեան մէջ:

Կրնայ ըլլալ որ ոմանց համար Լամբրոնացին իր յարուսն նկարագրով, քաջ կեցուածքներով, իւրայատուկ նախաձեռնութիւններով ինդրայարոյց անձ մըն է, սակայն մենք երբեք այդպէս չենք նկատեր Լամբրոնացին: Մեզի համար Լամբրոնացին Հայ Եկեղեցւոյ աստուածաբանական մտածողութեան ու դաւանաբանական կեցուածքին լաւագոյն մեկնաբաններէն ու ամուր պաշտպաններէն մէկն է: Միաժամանակ Լամբրոնացին լայնահայեաց մտածողութիւն ունեցող աստուածաբան մըն է, որ փորձեց Հայ Եկեղեցւոյ դաւանանքը մեկնել ու վերլուծել Յոյն եւ Լատին Եկեղեցիներու դաւանանքին յարաբերաբար, լուսարձակի տակ բերելով համաձայնութեան եւ տարբերութեան եզրերը: Մեզի համար Լամբրոնացին այն հոգեւորականն է, որ փորձեց, Ներսէս Շնորհալիի նման, Հայ Եկեղեցին դուրս բերել իր ինքնամփոփ ու կղզիացած վիճակէն եւ բանալ ուրիշ եկեղեցիներու՝ փոխյարաբերութեան ու գործակցութեան ճամբով: Վերջապէս, մեզի համար Ներսէս Լամբրոնացին այն հեռատես հոգեւորականն է, որ կարիքը զգաց Հայ Եկեղեցւոյ վերանորոգութեան, մնալով կառչած Հայ Եկեղեցւոյ ավանդութիւններուն (...):

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը Շնորհալիներու ու Լամբրոնացիներու հոգեմտաւոր ժառանգին կը մնայ հաւատարիմ: Մեր Եկեղեցւոյ չափաւոր ու հաւասարակչուած մօտեցումը, մեր ավանդութիւններուն ու աստուածաբանական մտածողութեան հաւատարիմ մնալու ու միաժամանակ ուրիշներուն բացուելու ոգին ու բոլոր եկեղեցիներուն հետ գործակցելու պատրաստակամութիւնը՝ կը շարունակեն մնալ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան միջ-եկեղեցական յարաբերութեան հիմնական սկզբունքները: Այսօր, մեր Սուրբ Աթոռին գործօն ու նոյնիսկ առաջնորդող դերակատարութիւնը միջ-եկեղեցական շարժումէն ներս (...) պերճախօս վկայութիւններ են այն էքլեմենիք ոգիին ու տեսիլքին, որոնք մեզի ժառանգուեցան Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան Շնորհալիներէն ու Լամբրոնացիներէն»:

«Ներսէս Լամբրոնացի - Սիրոյ Հրամայականը, Ատենաբանութիւն՝ Հռոմկլայի Ժողովի (1179) Եւ Թուղթ Առ Լեւոն Բ. Արքայ (1195)» գիրքը արժէքաւոր եւ նոր ներդրում մը կը հանդիսանայ հայ հոգեւոր մշակոյթը օտար ընթերցողներու լայն շրջանակին ծանօթացնելու նպատակով:

Դոկտ. Արէլ Քենյ. Մանուկեան

ԾԹ.

1. - Թէպէտ գերմաներէնի մէջ Ungeduld բառը «անհամբերութիւն» կը նշանակէ, այստեղ նախընտրեցինք ազատ քարմանութեամբ որդեգրել «հրամայական» եզրը, հայերէնի մէջ ենթախորագրին իմաստը ակիլ ըմբռնելի դարձնելու համար:
2. - Lothar Heiser, Das Glaubenszeugnis der armenischen Kirche, Trier, 1983 (Sophia No. 22).
3. - Neumann Carl Friedrich, Synodalrede des Nerses von Lambron, Armenischen Erzbischofs von Tarsus im zwolften Jahrhundert, Leipzig, 1834.

«ԿՈՆՂԱԿՆԵՐ, ՊԱՏԳԱՄՆԵՐ ԵՒ ՔԱՐՈՉՆԵՐ» (ԽՈՐԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ)

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ Հայրապետ Արամ Ա. Կաթողիկոսի հրամանով, խմբագրութեամբ՝ Գերշ. Նորայր Եպս. Աշըգեանի եւ մեկենասութեամբ՝ «Գալուստ Կիլիպէնկեան» հիմնարկութեան, 2013-ին Անթիլիասի Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Հայոց Կաթողիկոսութեան տպարանէն լոյս տեսաւ *Խորէն Ա. վախճանեալ Կաթողիկոսի «Կոնդակներ, Պատգամներ եւ Քարոզներ» խորագրեալ հատորը:*

Սոյն հատորը կը բաղկանայ 328 էջերէ եւ կը բովանդակէ յառաջաբան, երկու խօսք եւ երկու հիմնական մասեր: Առաջին մասը կ'ընդգրկէ կոնդակներ եւ պատգամներ, իսկ երկրորդ մասը՝ քարոզներ եւ յօդուածներ:

28 Մարտ 2013 իր թուակիր «Յառաջաբան»ին մէջ Արամ Ա. Կաթողիկոս կ'ըսէ, թէ սոյն հատորը լոյս կը տեսնէ Խորէն Ա. Վեհափառի վախճանման 30-րդ տարելիցին առիթով: Վեհափառը կը գրէ.-

Թէ՛ Խորէն Ա. Վեհափառ Հայրապետը եղած է շինարար Կաթողիկոս, որ իր առաջնորդութեան տարիներուն շէնցուցած է Լիբանանի Հայոց Թեմը՝ նոր եկեղեցիներով եւ դպրոցներով:

Թէ՛ Խորէն Ա. Վեհափառ Հայրապետը թէեւ մտաւորական չէ ու գիրք չէ հրատարակած, սակայն եղած է Հայ գիրքը քաջալերող Հովուապետ:

Թէ՛ Խորէն Ա. թէեւ համալսարան չէ յանախած, սակայն իր ջանքերով բազմաթիւ միաբաններ ստացած են համալսարանական ուսում:

Ինչ կը վերաբերի իր կեանքին ու եկեղեցական գործունէութեան, Խորէն Ա. Կաթողիկոս Բարոյեան ծնած է 24 Նոյեմբեր 1914-ին, Կիպրոսի Ատալիա գիւղը: Աւագանի անունով կը կոչուի Մեսրոպ, որ կ'ապրի հովիւի մը նման պարզ ու թշուառ պայմաններու մէջ: 1927-ին Բարոյեան ընտանիքը կը հաստատուի Նիկոսիա, ուր Մեսրոպ կը յաճախէ Մելիքեան վարժարանը: Աշակերտութեան ընթացքին կը ցուցաբերէ սէր եւ խանդաղատանք՝ Հայ Առաքելական եկեղեցւոյ հանդէպ:

1931-ին, երբ երջանկայիշատակ Սահակ Բ. Կաթողիկոս Հովուապետական այցելութիւն կու տայ Կիպրոս, Մեսրոպին հայրը՝ Մկրտիչ, կը մօտենայ Վեհափառ Հօր՝ խնդրելով, որ իր պատանի որդին ընդունուի Դպրեվանք: Արդարեւ, Սահակ Բ. Կաթողիկոսի եւ Կիպրոսի Առաջնորդ՝ Պետրոս Արք. Սարաճեանի կարգադրութեամբ, Մեսրոպ կը զրկուի Անթիլիաս՝ իբրեւ ուսանող Մեծի Տանն Կիլիկիոյ նորաբաց Դպրեվանքին:

1935-ին Մեսրոպ կ'աւարտէ Դպրեվանքի ժառանգաւորաց բաժնի ուսման ընթացքը: Նոյն տարին, 19 Մայիսին կը ստանայ սարկաւազական աստիճան: Դպրեվանքի ուսումնական շրջանը աւարտելէ ետք Մեսրոպ սարկաւազ կը ձեռնադրուի կուսակրօն Քահանայ, Կաթողիկո-

սական Ընդհանուր Փոխանորդ՝ Պետրոս Արք. Սարաճեանի ձեռամբ եւ կը վերկոչուի Խորէն արեղայ:

1937-էն մինչեւ 1940 Խորէն արեղայ Կաթողիկոսարանէն ներս կը ստանձնէ գանազան պաշտօններ՝ դիւանապետութիւն, գաւազանակրութիւն, իսկ 1940-էն 1941 կը պաշտօնավարէ դպրեվանքին մէջ իբրեւ Փոխ Տեսուչ:

8 Հոկտեմբեր 1938-ին կը ստանայ Վարդապետական Գաւազանի Իշխանութիւն: 14 Յուլիս 1941-ին կը ստանայ վարդապետական լանջախաչ եւ մանիշակագոյն ծաղկեալ փիլոն կրելու իրաւունք:

2 Փետրուար 1942-ին Խորէն Վարդապետ Բերրոյ Հայոց Թեմի Խառն Ժողովին կողմէ կ'ընտրուի ձեզիբէի Հայոց Առաջնորդական Փոխանորդ: Խորէն Վարդապետ շուտով գործի կ'անցնի եւ կը կազմակերպէ գաղութին թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ ալ ազգային կեանքը: Յարատեւ աշխատանքով զօրեղ հիմերու վրայ կը հաստատէ գաղութին վարչական եւ կրօնական կեանքը: Կ'ապահովէ Ազգային Առաջնորդարանի կալուածք, որուն վրայ կը կառուցէ Առաջնորդարանը եւ Ազգային Վարժարանը: Տէր-Ջօրի մէջ կը կառուցէ մանկապարտէզի շէնքը, իսկ Հասիչէի մէջ՝ Ս. Յովհաննու եկեղեցին: Առ ի գնահատանք ազգանուէր իր ծառայութեան, 19 Մայիս 1946-ին իրեն կը տրուի Ծայրագոյն Վարդապետութեան աստիճանը:

16 Փետրուար 1947-ին կ'արժանանայ Եպիսկոպոսական օծման եւ Վեհափառին հրաւերով կը հաստատուի Մայրավանք՝ ստանձնելու համար Դբան Եպիսկոպոսի, Լուսարարապետի եւ մատակարարութեան պաշտօնները:

25 Դեկտեմբեր 1951-ին Լիբանանի Թեմի Ազգային գաւառական ժողովին կողմէ կ'ընտրուի Առաջնորդ: Նորընտիր Առաջնորդը կը կատարէ արդիւնաւէտ իրագործումներ՝ վարչական, յարաբերական եւ շինարարական մարզերէն ներս, կերտելով նոր եկեղեցիներ եւ վարժարաններ: Լիբանանի իշխանութիւնները գինք կը պատուեն «Մայրիներու ազգային կարգի հրամանատար»-ի շքանշանով:

20 Հոկտեմբեր 1955-ին Միաբանական Ընդհանուր Ժողովը գինք կ'ընտրէ Կաթողիկոսական Տեղապահ: Տեղապահ Սրբազանը 20 Փետրուար 1956-ին կը գումարէ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Ազգային Պատգամաւորական Ժողով, որուն իբրեւ արդիւնք՝ Ջարեհ Ա. կ'ընտրուի Կաթողիկոս: Նոյն տարին, Հոկտեմբերին իրեն կը շնորհուի Արքութեան տիտղոս:

Ջարեհ Վեհափառի վախճանումէն ետք Խորէն Սրբազան դարձեալ կ'ընտրուի Կաթողիկոսական Տեղապահ եւ 5 մայիս 1963-ին կը գումարէ Պատգամաւորական Ժողով: Նոյն օրը տեղի կ'ունենայ Խորէն Ա. Կաթողիկոսին ընտրութիւնը, իսկ օծումը՝ 12 Մայիսին:

1963 թուին սկիզբ կ'առնէ նաեւ Հայ եկեղեցւոյ զոյգ գահակալներ-

րուն միջեւ միասնականութեան եւ միութեան նոր շրջան մը, երբ խորէն Ա. Վեհափառ Հայրապետը պատուիրակութեան մը ընկերակցութեամբ կ'ուղղուի Երուսաղէմ՝ ողջագորուելու համար Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին հետ:

Խորէն Ա. իր գահակալութեան շրջանին գարկ կու տայ Կաթողիկոսարանի վերելքին: Ան Կաթողիկոսարանը կ'օժտէ նոր Վեհարանով, կ'ընդարձակէ մատենադարանը, տպարանը կ'օժտէ արդիական սարքերով, կառուցել կու տայ եպիսկոպոսներու բնակարաններ, կ'ընդարձակէ Կաթողիկոսարանին կալուածը եւ կը կառուցէ Զարեհեան Դամբարանը:

Կը հիմնէ կրթական ֆոնտեր ու կը կատարէ հրատարակչական աշխատանք:

Կը բարելաւէ Մեծի Տանն կաթողիկոսութեան յարաբերութիւնը Ս. Էջմիածնի Կաթողիկոսութեան հետ:

Կը քաջալերէ Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդին գործունէութիւնը:

Կը բարձրացնէ Կաթողիկոսութեան վարկը՝ հաստատելով զայն միջազգային մակարդակի վրայ:

Զգալով հետզհետէ վատթարացող իր առողջական վիճակը, 1977-ին խորէն Ա. կը հրաւիրէ Ազգային Պատգամաւորական Ժողովը, ուր իբրեւ Աթոռակից կ'ընտրուի Գարեգին Բ. Կաթողիկոսը: Խորէն Ա. մօտէն կը հետեւի Կաթողիկոսական աշխատանքներուն, մինչեւ 9 Փետրուար 1983, երբ կը վախճանի անակնկալօրէն:

Հատորին Ա. բաժինը կը բաղկանայ կոնդակներէ եւ պատգամներէ:

Այս յղացքով, խորէն Ա. Կաթողիկոս 30 Հոկտեմբեր 1963 թուակիր իր Հայրապետական կոնդակով ազգային բարերարուհիի պատուանդանին արժանի կը նկատէ հիւսիսամերիկացի Սոֆիա Լեւոն Յակոբեանը՝ Պուրճ Համուտի մէջ ազգային երկրորդական վարժարանի մը շինութեան առիթով իշխանական գումար մը նուիրելու համար:

Իսկ Հատորին երկրորդ բաժինը կ'ընդգրկէ քարոզներ եւ յօդուածներ:

Այս բաժինով խորէն Ա. Վեհափառը կը յղէ իր Թեմի ժողովուրդին այլազան բնոյթ կրող քարոզներ, ինչպէս իմաստուն տնտեսին առակը, Խաչին երեւումը, Սրբալոյս Միւռոնի օրհնութիւնը եւ այլ շահեկան քարոզներ:

Պէտք է ըսել, որ «Կոնդակներ, Պատգամներ եւ Քարոզներ» խորագրեալ Հատորը յիշատակութեան արժանի իրագործում է, որուն հրատարակութեամբ կը կենդանանայ խնկելի յիշատակը խորէն Ա. Շինարար Վեհափառ Հայրապետին:

Յակոբ Մանուկեան

*«ՄՈԳԵՐՈՒ ԳԱԼՈՒՍԸ»
Ժամանակակից ստեղծագործություն*